

17. Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* Adlı Eserinde Felaketle Biten Evlilikler¹

İhsan SAFİ²

Bahar KURU³

APA: Safi, İ. & Kuru, B. (2024). Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* Adlı Eserinde Felaketle Biten Evlilikler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 281-309. DOI: 10.29000/rumelide.1439622.

Öz

Ahmet Mithat Efendi Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerindedir. Farklı türlerde birçok eser kaleme almıştır. Bu eserlerinde okuyucuyu çeşitli konularda bilgilendirmesi, faydalı olacağına inandığı meseleleri izaha çalışması aynı zamanda eserlerinde kendi hayatından da izler bulunabilmesi onu, okuyucu nazarında samimi ve içten göstermektedir. Yaklaşık yarım asır süren matbuat hayatında insanlara pek çok faydalı şeyler kazandıran ve bu yüzden Türk edebiyatında hâce-i evvel olarak anılan Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri konu bakımından çeşitlilik gösterir. Bunlardan biri de aile hayatıdır. Evlilik müessesesine önem veren Ahmet Mithat Efendi, pek çok eserinde evlilikten bahsettiği gibi *Letaif-i Rivayat*'ta da bu meseleye değinir. *Letaif-i Rivayat*, Ahmet Mithat Efendi'nin 1870-1894 yılları arasında yayımladığı yirmi beş kitaptaki otuz hikâye ve romandan meydana gelen külliyyatın ortak adıdır. Külliyyatın yedinci kitabı ise *Eyvah* adında bir tiyatro eseridir. *Letaif-i Rivayat*'ta yer alan hikâyelerden 11'inde felaketle biten evlilikler tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi esaretten dolayı kardeş olduklarını öğrenme, biri görücü usulü evlilik, biri odalık kurumu, ikisi aldatma zannı, biri aldatma, biri din ayrılığı ve üç tanesi de sefahat hayatı sebebiyle felaketle biten evliliklerdir. Yazar, bu ilk eserlerinde evlilik, kadın-erkek ilişkileri, kölelik, cariyelik, görücü usulü evlilik gibi konuları ele alır. Bununla birlikte takındıkları yanlış tutumlarla bu felaketlere sebebiyet veren erkek ve kadınları tenkit eder. Ahmet Mithat Efendi, bu eserlerinde yönlendirme ve tecrübeleriyle yeni girilen Batı medeniyeti dairesinin aile kurumunda meydana getirdiği değişikliklerin doğru algılanmasını ve evlilik müessesesinin önemini vurgular.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu makale Bahar KURU'nun "Tanzimat Dönemi Türk Romanında Sonu Felaketle Biten Evlilikler" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Aksaray Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından 27.12.2022 tarihli, 19 sayılı kararla etik izni verilmiştir.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %10

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 14.11.2023-**Kabul Tarihi:** 20.02.2024-**Yayın Tarihi:** 21.02.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1439622

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı ABD / Prof., Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, New Turkish Literature (Rize, Türkiye), ihsan.safi@erdogan.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0003-0659-2329, **ROR ID:** https://ror.org/0468j1635, **ISNI:** 0000 0004 0386 4162, **Crossreff Funder ID:** 501100005322

³ Arş. Gör., Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı ABD / Research Assist., Iğdır University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, New Turkish Literature (Iğdır, Türkiye), bhrsym@gmail.com, **ORCID ID:** 0000-0001-9923-412X, **ROR ID:** https://ror.org/05jstgx72, **ISNI:** 0000 0004 0399 344X

Anahtar kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, evlilik, aile, felaket

Disastrous Marriages in Ahmet Mithat Efendi's *Letaif-i Rivayat*⁴

Abstract

Ahmet Mithat Efendi is one of the important figures of Turkish literature. He wrote many works in different genres. In these works, he informs the reader on various subjects, tries to explain the issues that he believes will be useful, and at the same time, the fact that there are traces of his own life in his works makes him sincere and sincere in the eyes of the reader. The works of Ahmet Mithat Efendi, who has brought many useful things to people in his nearly half a century of publishing life and who is therefore known as hâce-i evvel in Turkish literature, show diversity in terms of subject matter. One of these is family life. Ahmet Mithat Efendi, who attaches importance to the institution of marriage, mentions marriage in many of his works and also touches upon this issue in *Letaif-i Rivayat*. *Letaif-i Rivayat* is the common name of the corpus of thirty stories and novels in twenty-five books published by Ahmet Mithat Efendi between 1870 and 1894. The seventh book of the corpus is a theater work called *Eyvah*. In 11 of the stories in *Letaif-i Rivayat*, marriages ending in disaster were identified. Two of them were marriages that ended in disaster due to learning that they were siblings due to captivity, one was an arranged marriage, one was the institution of chambermaid, two were marriages that ended in disaster due to the suspicion of infidelity, one due to deception, one due to religious differences and three due to a life of debauchery. In these early works, the author deals with issues such as marriage, male-female relations, slavery, concubinage, arranged marriage. He also criticizes the men and women who cause these disasters with their wrong attitudes. In these works, Ahmet Mithat Efendi, with his guidance and experiences, emphasizes the correct perception of the changes in the family institution brought about by the new Western civilization and the importance of the institution of marriage.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, marriage, family, disaster

Giriş

Sosyal bir olay olan evlilik, insan hayatının en önemli dönüm noktalarından biridir. Tarih boyunca farklı şekillerde gelişimini sürdüren evlilik ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Evlilik, biyolojik, ekonomik, sosyal, psikolojik ve kültürel amaçlarla karşı cinsten iki veya daha fazla kişinin yasaların ve kültürün belirlediği yetki ve sorumluluklar çerçevesinde birlikte yaşamaya karar vermeleri ve belirtilen amaçlar doğrultusunda hareket etmelerini sağlayan sosyolojik bir olgudur. (Maden, 1991, s. 493). İnsanların evlenme ile aileye kavuşmaları belirli ve sosyal kabul görmüş kurallara göre yerine getirildiğinden sosyal bir olaydır. (Erkal, 1991, s. 407). Esas itibarıyla evlilik, toplum tarafından uygun görülen kadın ve erkek

⁴ **Statement (Thesis/Paper):** This article is derived from Bahar KURU's PhD dissertation titled "Marriages Ending in Disaster in Turkish Novels of the Tanzimat Period".

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 10

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 14.11.2023-Acceptance Date: 20.02.2024-Publication Date: 21.02.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1439622

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

ya da kadınlar ve erkekler arasında oluşturulan bir ilişki türünü karakterize etmektedir. Bu ilişkinin belirli kalıplar içinde gerçekleşmesi ise evliliğin sosyal bir kurum olarak ele alınıp incelenmesine imkân vermektedir. Evlenme, aileyi oluşturan toplumsal ilişkileri belirli kalıplar içine yerleştiren bir sözleşmedir. (Gökçe, 1991, s. 385-386).

Evlenme düzeni, iki kişinin ne gibi şartlarla hayatlarını bir aile şeklinde birleştirebileceklerini ve yine hangi şartlarla bu birliği ortadan kaldıracabileceklerini gösterir. (Dönmezer, 1990, s. 217-218). Bir kadının ve bir erkeğin hayatlarını birleştirmek suretiyle evlilik hayatı yaşamaları sonucu ortaya çıkan sıkı münasebet örgüsü, aynı zamanda iki cinsiyet arasında mevcut çekişme, çatışma ve hatta mücadele hadiselerini de beraberinde getirir. İki cinsiyet mensupları arasında bütün şiddetiyle cereyan etmekte olan rekabet, mücadele ve düşmanlık gibi olaylar, evli çiftler arasında da sıklıkla görülmektedir. (Çağatay, 1965, s. 191). Aile sosyolojisinin temel kavramları arasında yer alan evlenme; evlenme çağı, yaşı, evlilik şekli ve uygulamaları açısından kültürden kültüre farklılık göstermekte ve toplumlara özgü kültürel normlara göre geliştirilmektedir. Aile kurumu ile evlilik arasındaki yakın ilişki, tarihsel olarak evliliğin süreci incelenirken aynı zamanda incelenen dönemin aile yapısını da göz önünde tutmayı gerektirir. Sosyo-kültürel yapı ile evlenme arasındaki ilişki, evlilik olgusunun tarih içerisinde değişik toplumlarda farklı şekillerde ortaya çıkmasını sağlamıştır. (Kaya, 2020, s. 11, 26). Buradan hareketle evlilik, erkek ve kadın açısından çeşitli sosyo-ekonomik ve biyolojik gereksinimleri karşılamak üzere biçimi ve yapısı formel ve informel normlar tarafından belirlenmiş, toplumsal kabul edilebilirliği bulunan bir sözleşme olarak tanımlanabilir. (Kaya, 2020, s. 23).

İnsan hayatında çok önemli bir sosyal hadise olan evlilik, Tanzimat dönemi edebi eserlerinde de geniş bir şekilde yer almaktadır. Dönemin yazarları aileyi değişmesi gereken taraflarıyla birlikte işledikleri gibi ailenin sarsılan, bozulan ve geleneksel değerlerini kaybeden yönlerini de ele almışlardır. Bunlar arasında yanlış evlenmeler, görmeden evlenmeler, bedbaht çiftler, ailenin zorlamasıyla yapılan evlilikler, birden fazla evlilik, toplum hayatına aykırı olarak gerçekleşen yasak aşklar gibi konular yer alır. (Aytaş, 1996, s. 65). Batılılaşma hadisesiyle birlikte yaşama tarzında meydana gelen değişikliklerin yol açtığı sefahat hayatı da bu dönem eserlerinde sıklıkla ele alınıp işlenmiştir. Sefih yaşantı sonucunda ailelerinin dağılmasına neden olan hem erkek hem de kadın kahramanlar tenkit edilmişlerdir.

Nikâh müessesesine büyük önem veren ve bu müesseseyi kadın ve erkeğin cemiyet hayatındaki saygıdeğer mevki bakımından şart olarak gören Tanzimat yazarları için aşk, ancak nikâhla takdis edildiği takdirde mukaddes bir duygudur. Aksi halde kadını da, erkeği de cemiyet nazarında mahkûm eder. Özellikle kadını rezalete ve sefalete sürükleyen yasak aşkı, kadın için en büyük felaket olarak görürler. Gayrimeşru doğan çocukların dramları ile düşmüş kadınların feci akıbetini hep bu mesele etrafında ele almışlardır. Boşanma konusunda ise çok daha hassas davranmışlar, kadının ve çocukların selameti açısından ömür boyu süren evlilikleri ve aşkları yüceltmişlerdir. Boşanmayı sadece duygu ve heyecanlarına mağlup olarak iffetini kaybetmiş kadına karşı caydırıcı bir unsur olarak görmüşler, bu yetkinin evine, ailesine bağlı, namuslu kadın aleyhinde kullanılmasını asla uygun görmemişlerdir. Gayrimeşru ilişkilerde bulunan kadının hayatında kaderin rolü bir dereceye kadar kabul edilmekle birlikte daha çok insanın akıl ve iradesi ön planda tutularak kader kurbanı gibi görünenlerin şahsi zaafı, eğlence ve gösterişe düşkün hafif meşrep yaradılışları üzerinde ısrarla durulmuştur. Kadının aklı ve iradesi sayesinde her türlü zorluğu aşarak iffet ve haysiyetini koruyabileceği fikri, Tanzimat devri romancılarının ortak olarak benimsediği bir fikirdir. (Has-Er, 2000, s. 409-410).

Osmanlı toplumunda dinin ve geleneğin, birbirinin mahremi olmayan kadınla erkeğin bir arada bulunmasını yasaklamış olması, Tanzimat dönemi roman ve hikâyesinde önemli bir problem ortaya

çıkarmış, dönemin yazarları romanlarında Müslüman kadına yer vermekte güçlüklerle karşılaşmışlardır. Esaret eleştirisi gibi başka sebepler de bulunmakla birlikte ilk romanlarda cariyeler, yabancı veya Osmanlı vatandaşı gayrimüslim kadınlar ve gayrimeşru ilişkilerde bulunan kadınlar gibi roman kişilerine daha çok yer verilmesi bu güçlükle ilgilidir. Bu durum roman ve hikâyelerin konuları için de çoğu kez belirleyici olmuştur. Bu nedenle Tanzimat romanında evlilik ve kadın-erkek ilişkileri ile ilgili geleneksel tutuma yönelik eleştirilerin ilk örneklerden itibaren görülmeye başlaması anlamlıdır. (Gökçek, 2017, s. 105).

19. yüzyıl İstanbul'unun toplum hayatı ve kültüründe hissedilen çalkantılar, en küçük ve en mahrem toplumsal kurum olan ailede ve kadın-erkek arasındaki özel ilişkide de görülmeye başlar. Eski âdetlerin sorgulanması bir yandan krizlerin doğmasına diğer yandan da bunları, yeni eğilimlerin anlam kazanacağı daha geniş düşünce sistemlerine bağlayarak bireylere yönelmesine yol açar. Son dönem Osmanlı toplumunda görülen yeni eğilimler, eğitimin özellikle kadınlar üzerindeki etkisi ve genel olarak Batılı kurumların etkisi, nesiller arası çatışmaya sebep olmuş ve bu da bazı gençlerin evlilikte eşlerini seçme isteklerini şiddetlendirmiştir. Bu bağlamda aşk, sadece ailelerin otoritesine karşı geldiği için değil, aynı zamanda toplumun ahlaki temellerini de sarstığı için tehlikeli görülür. (Duben ve Behar, 1998, s. 102, 107).

Osmanlı toplumunda gizli aşk münasebetlerinin ortaya çıkmasında, sosyal hayatta meydana gelen değişimin önemli katkısı olmuştur. Tanzimat sonrasında kadının cemiyet içerisinde kazanmış olduğu serbestlik gönül ilişkilerinde de gelişme göstermiştir. Mesire yerlerinde bir araya gelen kadınlar ve erkekler arasında başlayan gönül ilişkisi, devrin anlayışına göre çeşitlilik gösterir. Özellikle evli kişilerin girdiği gönül ilişkileri bunlar içerisinde önemli bir yer tutar. (Aytaş, 1996, s. 140). Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde de bu durum görülür.

Romanların çoğunda evlilik kararını evlenecek gençlerin kendilerinin değil, daha çok aile büyüklerinin verdiği görülür.⁵ Aile büyüklerinin kararı ile evlenmenin genelde üst sınıf ailelerde yaygın olduğu görülmektedir. Bu evliliklerin tümünün mutsuzlukla neticelenmesi, romancıların her dönemde gençleri zorla evlendirme usulünü şiddetle eleştirmelerine neden olmuştur. Gençlerin kendi hür iradeleriyle evlenecekleri kişiyi seçmeleri özgürlük kavramına bağlı olarak Tanzimat edebiyatından itibaren çok sık işlenir. (Esen, 1992, s. 661). Değişen aşk ve evlilik anlayışı, Tanzimat sonrası Türk edebiyatının en çok ilgi gören ve işlenen konularındandır. Bu yeni anlayış, Fransız İhtilali sonrasında dünyaya yayılan insan hak ve özgürlükleri düşüncesiyle doğrudan ilişkilendirilebilir. Bireylerin evlenecekleri kişiye bizzat kendilerinin karar vermesi, bireysel hak ve hürriyetlerinden sayılırken eş seçiminin ebeveyn tarafından yapılması, bireyin kendi hayatını şekillendirme hakkını kullanamaması anlamına gelir. Bu da tek elden idareyi benimsemiş otoriter yapının birey dünyasındaki izdüşümü olarak yorumlanabilir. (Argunşah, 2016, s. 26).

Siyasi ve sosyal hayattaki hürriyet düşüncesinin edebi alana özellikle Tanzimat edebiyatının ikinci kuşağında, insan hürriyeti ve insan eşitliği şeklinde geçtiği görülür. Bu, bir anlamda Tanzimat'ın birinci kuşağından itibaren edebiyatın sosyal sorunlara açıldığına açık bir ifadesidir. Sosyal hayat içinde en büyük değer olarak insan kabul edildiğine göre bu noktadan hareketle gene insana bağlı olan kölelik temasının edebi eserlere girmesi normal karşılanır. Nitekim kölelik, o dönemde hem siyasi hem sosyal hayatta tartışılırken bazı yazarlarımızın bu kurumu yakın çevrelerinden tanımları da Batı'dan gelen

⁵ Nitekim Ahmet Mithat Efendi'nin *Bir Fitnekâr* (1876) adlı eserinde Münevver Hanım'ın babası Mümtaz Bey'in, kızının bir erkeği severek evlenmesini, namusuna dokunan bir durum olarak kabul eder: “ (...) Vaki böyle şeyler olağan ise de ben kızımın bir erkeği severek vardığına kail değilim. Bu benim namusuma dokunur. Eğer kızım mutlaka kocaya varmak istiyor ise o halde kendisine munasip birisini buluruz. (...)” (*Bir Fitnekâr*, LR, 2001, s. 255).

edebi türlere uygun konu bulmakta güçlük çekmemelerini ve köleliğin özellikle hikâye ve romanda bir sosyal bir konu olarak yer almasını sağlamıştır. (Parlatır, 2012, s. 50). Avrupa'da Fransız İhtilali'nin getirdiği insan hakları beyannamesinin tesiri Tanzimat edebiyatında da görülmüş ve Namık Kemal'den başlayarak Halit Ziya'ya kadar birçok romancı esaret konusunu işlemiştir. Ancak Tanzimat romanında çok sık rastlanan bu konu sosyal bir problem olarak değil daha çok romantik ve melankolik bir duygunun temeli olarak ele alınmıştır. (Okay, 1991, s. 151). Hissî bir mevzu olarak ele alınan kölelik kurumu⁶, Batı'nın romantik akımı ve edebiyatı ile beslenen ve kuvvetli bir acıma duygusuna sahip olan Tanzimat yazarının tutumuyla bağdaşmaktadır. (Parlatır, 2012, s. 260). Kölelik, romantik ilişkileri parçalayan, efendiyi zulmünü arttırmaya götüren ahlaka aykırı bir kurum olarak nitelendirilir. Romanlarda, doğadışı bir temele dayanması gerekçesiyle efendi-köle ilişkisinin eninde sonunda bozulacağı vurgulanır. (Finn, 1984, s. 211). Cariyelik konusu, yazarlar tarafından, hürriyet fikrine en rahat ulaşma imkânı olarak kullanılmıştır. (Kurnaz, 2015, s. 85).

Moran'a göre Tanzimat dönemi romancılarımız, eserlerini, imparatorluğun geri kalmışlığının nedenlerini ortadan kaldırmak ve böylece uygarlaşmayı sağlamak yolunda bir araç olarak kullandıkları için uygar olmayan görücü usulüyle evlenmenin⁷ yol açtığı mutsuzluklara dikkati çekmek amacıyla kurban tipi denilen bir roman tipi yarattılar. Bu romanlarda erkek kahramanlar da genç yaşta hayatına son verdikleri için *-Teehhül'*de olduğu gibi- kurban rolünde iseler de yazarlarımız, toplumda asıl aşağılayıcı konumda olanın ve fikri sorulmadan evlendirilenin kızlar olması nedeniyle eserlerine kahraman olarak onları seçer. Bu romanlarda çatışma, bireysel aşkla toplum gelenekleri arasında yer alırken toplumu temsil eden ana-baba, romanın kötü kişisi işlevini, genç kız ise bu çatışmada kendini aşk için feda etmeye hazır kurban işlevini üstlenir. (Moran, 1983, s. 32, 34). Bu yazarlar için baskı ve geri kalmışlık açısından aile, toplumun küçük bir modeli gibidir. (Duben ve Behar, 1998, s. 103).

Osmanlı sosyal hayatında kadın kölelerin önemli bir yeri vardır. Çeşitli yollardan elde edilen ve çoğunlukla odalık olarak alınan cariyeler yüzünden birçok ailelerde kıskançlıklar sonucu büyük geçimsizlikler ortaya çıkmış ve bu gergin ortamlardan en çok etkilenenler de cariyeler olmuştur.⁸ Türk sosyal hayatına iyiden iyiye yerleşen kölelik kurumu, biraz da dünya devletleri politikasının zorlamasıyla XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı yönetimince de birtakım tepkilerle karşılaşmıştır. Böylesine köklü bir kurumun birdenbire ortadan kalkması düşünülemeyeceği için bu müessese ilk tepkilerden ancak 50-60 sene sonra Türk sosyal hayatından yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. (Parlatır, 2012, s. 35, 37).

Herhangi bir efendinin mülkiyeti altında bulunan köle veya cariye kadınlar, efendilerine veya diğer yabancı erkeklere görünmelerinde, onlarla konuşmalarında sakınca bulunmayan kişilerdir. Tanzimat dönemi yazarları roman ve hikâyelerinde kadın-erkek ilişkilerini düzenlerken toplumun bu realitesine

⁶ Tanpınar, bu temin ilk muharrirlerimiz tarafından hissî bir mevzu olarak ele alındığına ve sosyal hayattaki varlığına dikkati çeker: "İçtimai hayatta tarih boyunca yaptığı tesirleriyle ayrıca mütalaa edilmesi lazım gelen bu müessese, şark hikâye ve masalını öteden beri beslemişti. *Binbir Gece* başta olmak üzere şark hikâye ve masallarının çoğunda, pazardan satın alınan esir veya ayrıldığı sevgiliyi bulmak için kendisini cariye gibi satılığa çıkartan sultanlar vardır. Bu kadar zengin ve hüzünlü tarafı bulunan böyle bir mevzuu, bu kadar yerli ve köklü imkân ilk hikâyecilerimiz kaçırmayacaklardı. Kaldı ki hayatta mevcuttu. İlk ve acele denemeler onlarla yapıldı." (Tanpınar, 2012, s. 292).

⁷ "Bu, Avrupa edebiyatının da asırlar boyunca sade romanda değil, başka edebi nevelerde de en çok işlediği konulardan biridir; servet, miras, içtimai seviye, aile rekabetleri gibi meselelerin evlenmeye müdahale ettiği ve kadının müstahsil ve müstakil olmadığı her cemiyette, evlenmede kızla erkeğin rızası sorulmadığı ve çok defa asıl hayatlarını birleştirecek olanların istekleri dışında bu meselenin tanzim edildiği görülür." (Boratav, 1982, s. 314).

uyumak kaygısıyla eserlerinin kadın kişilerini daha çok cariyelerden seçmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak da kölelik kurumu, Tanzimat dönemi roman ve hikâyelerinde öne çıkan konulardan biri olmuştur. (Gökçek, 2017, s. 90). Nitekim Berna Moran da Tanzimat romanında yer alan cariyenin bu işlevine değinir:

“Tanzimat romanında cariyenin ayrı bir işlevi daha vardır. İslam dinindeki kaç-göç dolayısıyla romanda kadın ve erkek arasında sevgi ilişkileri düzenlemek zordu. Batı edebiyatında olduğu gibi evlilik öncesi dostluk, flört ya da sevişme olamazdı. Evlilik dışı kadın erkek ilişkisi için başca üç olanak vardı: Türk erkeği ya Rum, Ermeni, Fransız gibi başka dinden bir kadınla ya fahişe olan bir Türk kadınıyla ya da bir cariyeye ile sevişebilir, ilişki kurabilirdi. Bunun için özellikle temiz bir aşkı konu edinmek isteyen yazar, cariyeye başvurmak zorundaydı. (İntibah, Felatun Bey ile Rakım Efendi, Sergüzeşt vb.)” (Moran, 1985, s. 413).

Tanzimat edebiyatında kölelik sorunu ilk kez 1287/1870’te yayımlanan Ahmet Mithat’ın *Esaret* adlı eserinde ele alınmıştır. *Esaret*, Ahmet Mithat’ın *Letaif-i Rivayat* serisinin ikinci ve bütün eserleri içinde kölelik temasına geniş olarak yer verdiği ilk eseridir. Vakayı tamamen eserin adından başlayarak kölelik kurumu üzerine kuran yazar, ilk denemesinde kurumun dramatik yönünü sergiler. (Parlatır, 2012, s. 77).

Ahmet Mithat Efendi, ilk hikâyelerini 1870 yılında ağabeyinin görevi dolayısıyla bulunduğu Bağdat’tayken yazar. Daha sonra bu sekiz anlatıyı *Letaif-i Rivayat* başlığıyla yayımlayacağı eserler arasına katar. (Esen, 2014, s. 39). *Letaif-i Rivayat*, Ahmet Mithat Efendi’nin 1870-1894 yılları arasında neşrettiği yirmi beş kitaptaki otuz hikâye ve romandan meydana gelen külliyyatın ortak adıdır. Külliyyatın yedinci kitabı ise *Eyvah*⁹ adında bir tiyatro eseridir. Bu seri aslında üç kitaptan meydana gelecek şekilde tasarlanmıştır. Fakat daha sonra bu üç kitapta yer alan hikâyelerin ilgi görmesi üzerine yazar başka adlarla ve müstakil olarak neşredebileceği eserlerini de *Letaif-i Rivayat* üst başlığı altında yayımlamıştır. Dolayısıyla *Letaif-i Rivayat* ortak adı bu eserlerin ortak bir tema veya düşünce etrafında yazıldığı anlamına gelmemektedir. (Gökçek, 2017, s. 101). Bunları, Ahmet Mithat Efendi’nin yine aynı yıllarda müstakil olarak yayımladığı romanlardan farklı kılan, hacim itibarıyla daha kısa eserler olmalarıdır. Aralarında hacmi, kurgusu, zengin kişi kadrosu veya kişilerin geniş bir çerçevede ele alınışları bakımından roman olarak değerlendirilebilecek eserler de bulunmakla birlikte bunların çoğu büyük hikâye kategorisine konulabilir. Bu hikâyelerin çoğu, konusunu Osmanlı aile hayatından almakla birlikte içlerinde konusu Fransa’da geçen ve bundan dolayı kişi kadrosu yabancılardan oluşan eserler de bulunmaktadır. (Gökçek, 2017, s. 102).

Ahmet Mithat Efendi’nin 1870’lerde *Letaif-i Rivayat*’a aldığı hikâyeler konu olarak âşık hikâyelerinin yapısını andırır. Bu hikâyelerde aşkın ve evliliğin önüne çıkan çeşitli engeller ve bunlara karşı verilen mücadele anlatılır. Klasik âşık hikâyelerinde olduğu gibi eserin sonunda sevgililer ya kavuşurlar ya da biri veya her ikisi birden ölürler. Bunun yanında Ahmet Mithat Efendi bu ilk hikâyelerinin birçoğunda kölelik, cariyelik ile ilgili konuları da ele alır. Bu tür hikâyelerde, birbirine âşık olan veya evlenen gençlerin aslında kardeş olduklarını keşfetmeleri enstest göndermeli dramalara neden olur. Yazar böylece toplumdaki sorunlu noktalara dikkat çekmeyi amaçlar. (Esen, 2014, s. 40).

⁹ Piyeste birden fazla kadınla evlenme sonucu yaşanan facia anlatılır.

Letaif-i Rivayat'ta Felaketle Biten Evlilikler

1. Esaretten Dolayı Kardeş Olduklarını Öğrenme Sebebiyle Felaketle Biten Evlilikler

Esaret, Suizan'la birlikte Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin ilk kitabı olarak 1870'te yayımlanmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere esaret sebebiyle Fatin ile Fitnat'ın felaketle biten evliliğini konu edinir. Zeynel Bey, on beş, yirmi yaşından beri "fi'l-i fecî vü kerîh" (*Esaret, LR, 2001, s. 14*) olarak gördüğü esaretin aleyhinde bulunmasına rağmen daha sonra bunu kabul edip odalık almıştır. Ancak "bunu bir hüsn-i sûretle tevil yolunu dahi bulup ol veçhile irtikâp" (*Esaret, LR, 2001, s. 14*) ettiğini söyler. Zeynel Bey'in dostlarından biri, bir cariyeye alıp konağa gönderir. Zeynel Bey, cariyeyi hem güzellik hem de hal ve hareketleri ile ahlakı bakımından beğenir. Daha öncesinde cariyeyi Zeynel Bey'e hediye eden Sıtkı Bey, bu sefer sekiz, dokuz yaşlarında sarışın bir kız çocuğu getirir ve Zeynel Bey'in evlatlık almasını ister. Zeynel Bey, kızı çok sevdiği için esirciye iki yüz elli lira bedelini verir. Bunun üzerine esirci, elinde bir de on bir, on iki yaşlarında bir köle olduğunu ve bedeli yetim malı olduğundan yüz yirmi liraya geleceğini söyler. Zeynel Bey, hem odalığıyla beraber bu çocuklara da ders vermektен mutlu olacağını hem de odalığının çocuklarla oyalanabileceğini düşünür. Bununla birlikte daha önce evini, birtakım cariyelerle ve çocuklarla dolduran bir ahababını ayıplamasından dolayı şimdi onu taklit ettiğini ve esaret hakkındaki kötü düşüncelerin bir kısmını kendi aleyhinde de dile getirdiğini itiraf eder. Fitnat ve Fatin ile evdeki odalık çok küçük yaşlarda Kafkasya'dan getirilmişlerdir. Zeynel Bey, bu çocuklara okuma yazma dışında fen dersleri de verir. Müzik dersini ise odalıkla beraber verirler. Dört sene bu şekilde derslerinde ilerleyen Fatin ve Fitnat, yaş bakımından da gelişmeye ve serpilmeye başlarlar. Bir gün Fitnat ve odalığının evde olmadığı bir zaman, Zeynel Bey, kendisine meşguliyet olmak üzere odaları gezerken Fitnat'ın odasına girer ve kütüphanesini karıştırır. Bu kitaplar içinde, aşktan bahseden birçok kitap ve kitapların kenarlarına yazılmış beyitler görür. Fitnat'ın böyle aşk fikrine merak sarması, Zeynel Bey'i tedirgin eder ve Fatin'in haremde kalmasını doğru bulmayıp onu selamlık tarafına alır. Bu olaydan bir yıl sonra uykusunun kaçtığı bir gece, Fitnat'la Fatin'i yakınlaşmış bir halde görür ve konuşmalarına kulak verir. Bu konuşmalarında iki sevgili birbirlerine olan aşklarını dile getirirler.

Nefsini yenmeye çalışan Zeynel Bey, Fitnat'ın çocuk sayılmasından ötürü aşkın ne demek olduğunu bilmediğini düşünür. Fatin'e gösterdiği ilgiyi ise dünyada efendisinden ve Fatin'den başka bir erkek görmemesine yorar. Ona göre Fitnat, kendisinden bir beklenti içinde olmadığından bu ilgisi mecburen Fatin'e yönelmiştir. Fitnat'a, biraz yüz verse Fatin'i terk edip kendisiyle olacağından emindir. Buna gerekçe olarak da Fitnat'ın, efendi ile köle arasındaki farkı idrak edebileceğini gösterir. Zeynel Bey, Fitnat'ın da bu düşüncede olup olmadığından emin olmak için onu sınamayı düşünür. Bunun daha hayırlı ve insanlığa daha uygun olacağı görüşündedir. Böylece Fatin'e olan sadakatının gerçek olup olmadığını anlayabilecektir. Kendisini kabul etmesi durumunda ise odalığa alacağını aksi halde kendisi için zor olsa da kızı Fatin'e vereceğinde karar kılar. Bu karar üzerine bir gece, odalığı uykuya daldıktan sonra Fitnat'ın odasına gider ve aşkını itiraf eder. Daha sonra Zeynel Bey, Fitnat üzerinde meşru hakkı olduğunu söyleyip ona sahip olmak ister. Fitnat, Zeynel Bey'i, velinimeti olarak gördüğünden üzerinde hak iddia edebileceğini ancak bu hakkının sadece hayatıyla sınırlı olduğunu, bedenine muktedir olduğu için onu Fatin'e hediye ettiğini söyler. Fitnat'ın, Zeynel Bey'in kendisine taarruz etme hakkının olmadığını ifade etmesi oldukça önemlidir:

"– Evet, hakkınız hayatımla mahduttur demek isterim. Yani hürriyet-i şahsiyem sizin elinizde olup buna bir diyecek yok ise de hürriyet-i hayvaniyem benim elimde olduğundan, ben bunu işte görmüş ve anlamış olduğunuz vecihle Fatin'e hediye eyledim. Buna taarruz edemezsiniz. Zira hamisi ölümdür." (*Esaret, LR, 2001, s. 25*).

Fitnat'ı sınıdıktan sonra onu zorlamanın mümkün olmadığını anlayan Zeynel Bey, birbirlerine kavuşma imkânının olmadığını düşünen bu sevgililerin, ölümü bile göze aldıklarını anlayınca iki genç insana yazık olmasındansa kendisi gibi bir ihtiyara yazık olmasını tercih eder. Böylece Fitnat karşısında nefisini yenmekte güçlük çeken ve bu konuda çok eşlilik aleyhindeki fikirlerinin karşısında bile kendisini mazur gören Zeynel Bey, iki âşığı bir hafta içinde evlendirir. Zeynel Bey ve odalığı, zıfaf gecesi birbiri ardınca birkaç el silah sesi işitir ve bu seslerin gelin odasından geldiğini fark ederler. Odaya girdiklerinde Fitnat ile Fatin'i, kanlar içinde yatarken bulurlar. Silahın Fatin'in elinde olduğunu gören Zeynel Bey, intihar ettiklerini anlar. Çağrılan doktor geldiğinde ise çoktan ölmüşlerdir. O sırada Zeynel Bey'in gözüne masada duran bir kağıt ilişir ve bunun Fitnat ve Fatin imzasıyla kendisine yazılmış bir vasiyetname olduğunu anlar. İki âşik bu vasiyetnamede, kendilerini feci sona götüren sebebin esaret olduğunu dile getirirler. Zıfaf gecesi Fitnat ile Fatin, iki seneden beri ümitsiz oldukları halde arzuladıkları vuslata erdiklerinde sevinçten gözlerine uyku girmez ve birbirlerini daha iyi tanımak için sohbet etmeye başlarlar. Fitnat'ın, esaret vasıtasıyla birbirlerini tanıdıklarını söylemesi üzerine ilk söz yine esaretten açılır. Bunun üzerine iki sevgili doğdukları yerden ve ailelerinden bahseder. Bu sohbet sırasında kardeş olduklarını öğrenen Fitnat ile Fatin, ne ayrılmanın ne de birleşmenin mümkün olduğunu anlarlar ve buna katlanmaktansa ölmeyi tercih ederler. Vuslattan ümidini kestiği zamanlarda, dünyaya gelirken insanın iradesinin elinde olmadığını ancak hayatından vazgeçmede, iradesinin elinde olduğunu düşünen Fitnat, düşündüğünü bu kez icra etmiştir. Vasiyetnameyi okuduktan sonra durumu anlayan Zeynel Bey kahrolur ve bir daha esir almaya tövbe eder. Eskiden beri esaretin aleyhinde olan Zeynel Bey, böyle küçük yaşlarda, çocukları ailelerinden ayırıp onlar üzerinden gelir elde eden ve bunun gibi birçok faciaya sebep olanlara lanet eder.

Firkat, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin beşinci kitabı olarak 1870'te yayımlanmıştır. Eserde, Memduh ile Guşacak'un felaketle biten evlilikleri anlatılır. Memduh, memuriyetinden istifa ederek Kafkasya seyahatine çıkar. Yazar, bundan sonra hikâyesine Kafkasya'nın Çerkezistan kısmı ve bunun da Şabsih kabilesinin meskûn olduğu Haplikal köyünde devam eder. Bu köyün ahalisinden Havcır, otuz beş, kırk yaşları arasında evli ve bir kız babasıdır. Memduh, Kafkasya seyahatine çıktıktan sonra yolu Havcır'ın köyüne düşer. Havcır, yol yorgunu olan Memduh'u misafir eder, halini tavrını beğenince de evlat edinir. Çerkez âdetlerine göre bir kişinin evlat edildiği kız ya da oğlan, o kişinin diğer çocukları ile de kardeş olur. Böylece Havcır, Memduh'u kızı Guşacak'la tanıştır ve birbirlerini kardeşliğe kabul ederler. Havcır, Memduh'u evlatlığa kabul ettikten sonra yine Çerkez âdetine göre Memduh, Havcır'ın karısının memesine sardığı ince bezi emerek onu anneliğe kabul etmiş ve böylece oğulluğa kabulü gerçekleşmiştir. Memduh'un, resmiyette kardeş olmalarından sonra Guşacak'a olan hisleri değişmeye başlar. Çerkezistan'da bir kıza, şaka yollu bile kalpteki duygular kolaylıkla söylenemezken Memduh için Guşacak'a olan hislerini açığa vurmak mümkün değildir. Geçen bir yıl içinde Memduh'un Guşacak'a olan hisleri de artar ve aralarındaki kardeşliği nasıl yok edeceğini düşünmeye başlar. Bu zaman zarfında Guşacak, Memduh'a ilk gün nasıl davrandıysa o şekilde davranmaya devam eder. Hislerine karşı koyamayan Memduh, geceleri Guşacak'u odasının penceresinden izlemeye başlar. Penceresindeki kağıdın her sabah uyandığında yırtılmış olduğunu gören Guşacak, birinin kendisini gözetlediğini anlar. Bu durum hizmetçiler arasında yayılınca Memduh, bir süre Guşacak'un odasına uğramaz.

Bir gece birkaç delikanlı Guşacak'u kaçıtır. Memduh peşlerinden gider ve Guşacak'u kurtarır. Baş başa kaldıkları bir gün Guşacak, Memduh'a Havcır'ın öz kızı olmadığını söyler ve böylece birbirlerini sevdiklerini itiraf ederler. Guşacak, Memduh'un kendisine olan duygularını bildiğini ancak bir kere kardeş oldukları için birbirlerine farklı gözle bakmanın yakışık alamayacağını söyler. Memduh, aralarındaki kardeşlik bağının yalnızca Çerkez âdetlerinde bir önemi olacağını onun dışında öz kardeş

olmadıkları için bu bağı muhafaza etmenin gerekli olmadığını anlatmaya çalışır. Bu sırada kaçtıkları kişiler tarafından etrafları kuşatılır, aralarında çıkan çatışmada Memduh yaralanır ve bayılır. Kendine geldiğinde bir odada olduğunu anlar. Onu yaralı halde bulan Hacıhan'dır. Efendisi hekim olduğu için tedavisi için Memduh'u eve getirmiştir. Memduh, burada bir süre kalıp iyileştikten sonra Guşacuk'u bulmak üzere yola çıkar. Guşacuk'tan ümidini kesen Memduh, iyileştikten sonra seyahate çıkışının beşinci senesi İstanbul'a döner. Döndükten sonra Ata Bey'in vefat ettiğini, analığının ise başka bir kocaya vardığını öğrenir. Aldığı haber üzerine üzüntüsü bir kat daha artan Memduh, artık halk arasında "Deli Memduh" (*Firkat, LR, 2001, s. 157*) unvanıyla geceleri han odasında, gündüzleri çarşı ve pazarda serseri gibi bir hayat sürmeye başlar. Bir gün kaldığı hana, Rumeli beylerbeyliğinden emekli S. Paşa isminde zengin bir adam gelir. Eski arkadaşlarından zekâsına, ahlakına dair güzel şeyler duyduğunu ve kendisiyle arkadaş olmak istediğini söyler. Kimseyle çok fazla görüşmediğini, görüştüğü dostlarının da servetinden istifade için yanında bulduklarını bu yüzden samimi bir dosta ihtiyacı olduğunu söyleyerek Memduh'un arkadaşlığını talep eder. Bu şekilde üç sene daha geçtikten sonra S. Paşa, Memduh'u evlendirmek ister. Bu isteğini toplandıkları zaman mecliste de dile getirir. Bunun üzerine mecliste bulunan S. Paşa'nın samimi arkadaşlarından biri, evlerindeki Çerkez cariyeden ve güzelliğinden bahseder. Memduh'un, böyle güzel bir cariye, şimdiye kadar odalık olmamasının imkânsız olduğunu söylemesi üzerine adam, kızın odalık olmaya layık olduğunu ancak hiçbir şekilde kabul etmediğini anlatır. Bu kızın daha önce başka bir Paşa'nın konağında olduğunu ve Paşa'nın odalığı olmayı kabul etmeyince esirci evine kaçtığını söyler. Annesinin, kızın dayak yediğini gördüğü zaman acıdığını, onu Paşa'dan alıp azat ettiğini ve adını Feride koyduğunu belirtir. Memduh, Feride ile evlenmeyi kabul eder ve ertesi gün onu annesinden ister. Annesi ve Feride'nin onayıyla düğün yapılır. Zifaf gecesi Memduh, evlendiği Çerkez kızı Feride'nin, sevdiği kadın Guşacuk olduğunu anlar.

Guşacuk, Memduh'a başından geçenleri anlatır. Kendisini evlenmek için değil satmak için kaçırdıklarını, Moskoflu bir generale sattıklarını ancak generalin odalık arzusuna karşı geldiği için geri gönderildiğini söyler. Bundan sonra Guşacuk, Anapa'ya getirilir ve kaçıranlardan biri tarafından satın alınarak İstanbul'da tekrar satılır. Bir konakta aşçı olmayı odalık olmaya tercih eden Guşacuk, daha çok odalık olma amacıyla satın alınır. Buna razı olmayınca dövülür ve sürekli yer değiştirir. En sonunda kendisini azat eden kadının yanına geldiğini ve onun yanında mutlu olduğunu söyler. Kadının kendisini evlendirmek istediğini, birkaç yerden istendiği halde kabul etmediğini ve Memduh'un talip olmasıyla onunla evlenmeye karar verdiğini ifade eder. Guşacuk, en son geldiği yerdeki hanımın evinden Memduh'un gelip geçtiğini gördüğü zaman evleneceği kişinin Memduh olduğunu anlar. Memduh ise Feride'nin Guşacuk olduğunu, zifaf gecesi duvağını kaldırdığı zaman anlar. Guşacuk, Memduh'la evlenmeyi çaresizliğinden kabul ettiğini ve hayatını sonlandırma kararını bu şekilde icra edeceğini söyler. Memduh, evlendiği kişinin Guşacuk olduğunu anladıktan sonra ona sarılmak ister ancak Guşacuk, buna engel olur. "Acele etme, karındaşa bu muamele caiz değildir" (*Firkat, LR, 2001, s. 162*) demesi aralarındaki sevgiye, kardeşlik bağının engel olduğunu söylemek istediğini gösterir. Aynı şekilde Memduh'tan başkasıyla evlenmeyeceğine dair Allah'a söz vermesi fakat aralarında kardeşlik bağı olması nedeniyle sevdiği adamla da evlenemeyeceğini dile getirmesi Guşacuk'un içinde bulunduğu çaresizliği gösterir:

"(...) Sen karındaşısın, sana varamam. Seni sevdiğim ve senden başkasının koynuna girmeyeceğime dair Allah ile ahdetmişim için senden başkasına da varamam (...)" (*Firkat, LR, 2001, s. 163*).

Bu şekilde yaşayamayacağını anlayan Guşacuk, daha önceden hazırladığı zehri içerek hayatına son verir. Aynı şekilde zehrin diğer yarısını da Memduh içer. ertesi gün bu acı olay duyulduğu zaman ve S. Paşa hikâyeyi Hacıhan'dan dinledikten sonra kardeşlik bağı ile ilgili şu yorumda bulunur:

“Sulb-i sahih oğulluk kızlık, öz karındaşlık kız karındaşlık üzerine bir de sütoğlu, süt karındaşı, ahret oğlu, ahret kızı, ahret karındaşı gibi sihriyet-i ca'iyelere riayet encamı bu gibi yürekler dayanmaz hâlâta sebebiyet gösterir.” (*Firkat, LR, 2001, s. 164*).

Öz kardeş olmadıkları halde sonradan âdet haline getirilen sahte bağların son tahlilde ne tür felakete sebep olduğu ortadadır. *Firkat*, adından da anlaşılacağı üzere bir ayrılık hikâyesidir. Memduh, hür olmak arzusuyla çıktığı Kafkasya seyahatinden, kardeşlik bağı gibi sevdiği kadına kavuşma yolunda kendine ayak bağı olacak bir esaret zinciriyle İstanbul'a geri dönmüştür. Her ne kadar bedeviliği medeniliğe üstün görüp, bir kavmin âdetlerini insanların hürriyetlerini temin eden kanunlar olarak görse de Çerkez âdetleri gereği, evlatlığı olduğu kişinin kızıyla kardeş olması bu noktada sevdiği kadına kavuşmada kendisine hak tanımamış; aksine engel olmuştur. Dikkat edilecek diğer önemli husus, o dönemde toplumun yarası haline gelen esarettir. Hacıhan, esir olduğu için sevdiği adama kavuşmamış, bulunduğu konum itibarıyla Memduh onu kendine layık bulmamıştır. Aynı şekilde Guşacuk da esir olarak satılırken odalık olmak için zorlanmış ve kabul etmeyince de acımasızca kamçıyla dövülmüştür. Sonuç itibarıyla Ahmet Mithat Efendi'nin her iki durumda da toplumu tenkit ettiğini söyleyebiliriz.

Ahmet Mithat'ın ilk eserlerinde, birbirine âşık olan veya evlenen gençlerin aslında kardeş olduklarını keşfetmeleri “ensest” göndermeli dramlara neden olur. *Esaret* ve *Firkat* bu konudaki anlatılardır. (Esen, 2014, s. 40, 41). *Esaret*'te, kardeşlerin birbirini sevme motifi eski trajedi ve destanlarda görülen bir yazgı unsurudur. Erkek kahramanın evlenmekteki tereddüdü ve odalıkla yaşaması da evlenme müessesesinin o zamanki şekillerine karşı o devirde başlayan isyandır. (Tanpınar, 2012: 455). Bu bağlamda topluma biçilecek cezanın büyük olması için travmanın da büyük olması gerekir fikrinden hareket edilir. (Özdemir, 2013, s. 136).

2. Anne-Baba Zoruyla Yapılan Görücü Usulü Evlilik Sebebiyle Felakete Biten Evlilik

Teehhül, Gençlik ile birlikte Ahmet Mithat Efendi'nin, *Letaif-i Rivayat* serisinin ikinci kitabı olarak 1870'te yayımlanmıştır. Bu hikâyede yazar, görücü usulü evliliğin zararlarını ve felakete götüren taraflarını göstermeye çalışmıştır. Sabire Hanım, davet edildiği hiçbir düğüne gitmemeyi alışkanlık haline getirmiş ve bunun sırrını hiç kimseye söylememiştir. Bir gün, ders verdiği kızlardan biri evlenir ve düğüne hocası olması dolayısıyla Sabire Hanım'ı da davet eder. Ancak düğünlere gitmemeyi âdet edinen Sabire Hanım, bu daveti de diğer davetler gibi geri çevirir. Gelin olacak kız, davette ısrar eder ve bizzat Sabire Hanım'ın evine kadar gelip davetini tekrarlar. Sabire Hanım, düğüne gelmeme sebebini soran öğrencisine, evlilikten soğumasın diye sebebini önce anlatmak istemez ancak kızı bu şekilde kandıramadığını ve kendisini mutlaka düğüne götüreceğini anlayınca böyle davranmasındaki nedeni anlatmaya başlar. Zengin bir adamın kızı olan Sabire Hanım, oturdukları konağın karşısındaki evin oğlunu sevmektedir. Mazlum Bey'in selamlık dairesini kendi odasının penceresinden rahatça gören Sabire Hanım, daha önce hiçbir erkek yüzü görmediği halde, ilk defa olarak Mazlum Bey'i burada görmüş ve etkilenmiştir. İki sene boyunca Mazlum Bey'i pencereden izler ve ona gittikçe bağlanır. Bir gece, Mazlum Bey'in anne ve babasıyla olan konuşmalarından, onu evlendirmek istediklerini ancak Mazlum Bey'in evliliğe sıcak bakmadığını işitir. İki gün sonra, dadısı, Sabire Hanım'a, Mazlum Bey'in annesinin görücü geldiği haberini verir. Öteden beri Mazlum Bey'i seven Sabire Hanım, anne ve babasının da fikrini sorması üzerine olumlu cevap verir ve böylece nikâhları kıyılır.

Zifaf gecesi yalnız kaldıklarında Mazlum Bey, Sabire Hanım'a karşı ilgisiz davranır. Sabire Hanım, bu durumu, Mazlum Bey'in istemediği halde zorla evlendirilmesine ve bu yüzden kendisini sevmediğine yorar. Sabire Hanım, kocasını iki yıldır görüp sevmesine rağmen Mazlum Bey onu ilk defa zifaf gecesi görmüştür. Sonraki günlerde de Mazlum Bey, Sabire Hanım'a karşı ilgisizliğinde devam eder. Sabire

Hanım, bu duruma bir anlam veremez. Kocasının, kendisini sevmediğini anlar fakat nefret de etmediğini görür. Bununla birlikte bunun sebebini sürekli sorgular. Bir ara Bey'in, bağı olduğunu düşünür fakat daha sonra büyüye, sihre inanacak kadar aptal olmadığını hatırlar. Aradan bir ay gibi bir zaman geçtikten sonra bir gece, Sabire Hanım, Mazlum Bey'in kendi kendine konuştuğunu işitir:

“Olursa işte nihayet böyle olur. Vah biçare Sabire! Vah şu halde ne olduysa sana oldu. Çünkü bana ne olacak idiyse daha iki üç sene mukaddem olmuş idi. Artık olacağı kalmadı. Zira zaten ümit-var değil idim ki şimdi meyus olmuş olayım. Ne yapayım, ey biçare, sen baktına küs ben de talihime. Öyle ya bizim memlekette henüz hürriyet-i şahsiye temin edilmemiştir ki her erkek istediği kıza alsın ve her kız da istediği erkeğe varsın.” (*Teahhül, LR, 2001, s. 48*).

Bu sözleri duyar duymaz, bir aylık gelin olmasının verdiği cesaretle artık sabrı ve tahammülü kalmayan Sabire Hanım, uyuyor gibi görüldüğü uykusundan kalkıp Mazlum Bey'in boynuna sarılır. Bahtının kendisine felaket değil aksine saadet getirdiğini bu yüzden bahtına küsmeyeceğini, kendi özgür iradelerine her ne kadar sahip olamasalar da tesadüfen, istediği kocaya vardığı için bu durumdan memnun bile olduğunu söyler. Aynı memnuniyet Mazlum Bey için söz konusu değildir. O, anne ve babasının zoruyla evlendirilmiş ve Sabire Hanım'ı daha önceden hiç görmemiştir. Sabire Hanım ise Mazlum Bey'i, çok önceden gözetmekte olduğu için ona âşık olmuş ve kaderin cilvesiyle de sevdiği adamla evlenmiştir. Gece yarısı kocasının söylediği sözleri tam olarak anlayamayan Sabire Hanım, Mazlum Bey'den durumu izah etmesini ister. Mazlum Bey'in kendisini sevmediğini ve gönlünün başkasında olduğunu anlayan Sabire Hanım, hem Mazlum Bey'e hem kendine yazık olmaması için bir çare bulmaya çalışır. Kocasına olan sevgisi nedeniyle kendisine de yazık etmek istemez ve Mazlum Bey'in sadece yüzünü görmeye ve küçük bir iltifatına nail olmaya da razı olacağını itiraf eder. Hatta gönlündeki her kim ise onu kocasına kendisinin alacağını söylemeye kadar varır. Bunun günah olmadığını ve dinde yeri olduğunu belirtir. Mazlum Bey, buna asla razı olmayacağını, karısı sağ iken başka kadın almanın kendisine haram olduğunu dile getirir.

Halk nazarında ortak, “ateşten gömlek” (*Teahhül, LR, 2001, s. 51*) olarak görülmesine karşın Sabire Hanım, yeter ki kocası mutlu olsun, hüznün ve kederle iki tarafı da üzmesin diye Mazlum Bey'i kaybetmektense cariye Meleksima'yı ortak olarak kabul etmeyi daha uygun bulmaktadır. Bu da Sabire Hanım'ın ne kadar çaresiz olduğunu göstermektedir. Ancak çok zaman geçmeden Sabire Hanım, kocasının Meleksima'yı da kendisi gibi gördüğünü, gönlündeki kişinin o olmadığını ve gökten gerçek melek bile inse ona da aynı şekilde bakacağını anlar. Altı ay sonra bir gece, harem kethüdası, Mazlum Bey'e bir siyah kese getirir. Kesenin içinden iki sayfalık bir mektup çıkar. Mazlum Bey, bunu okuyunca beti benzi atar ve ağlamaya başlar. Daha sonra Sabire Hanım'a, hamama gireceğini ve Meleksima'ya haber vermesini ister. Ardından yazıhanesinin başına geçer ve üç saat kadar yazı yazar. Mazlum Bey, Sabire Hanım'a, kanının hiddetinden kaynaklı midesinde bir rahatsızlık olduğunu bu yüzden kolundan kan alacağını söyler. Ancak bundan karısının korkacağını düşünerek Meleksima'yı da çağırmasını ister. Meleksima da gelince Bey, sol koluna neşteri vurur ve bayılır. Atılan çığlıklar üzerine ev halkı koşup gelir. Mazlum Bey'in kanını durdurmaya çalışırlar ancak Bey, kan kaybından ölür.

Sabire Hanım, daha sonra Bey'in boynundaki anahtarı alır ve onunla siyah keseyi açar. Kesenin içinden biri kocasının vasiyetnamesi diğeri de Hayfa imzalı başka bir vasiyetname olan iki mektup çıkar. Hayfa ismindeki bu kadın, Mazlum Bey'in sevdiği kadındır. Hayfa, Mazlum Bey'e hitaben yazdığı vasiyetnameyi, iki âşığın ne yolda kurban olduğunu bilmeyenlere, kendilerini ayıplamaları için onlardan sonra gelenlere ibretlik bir numune göstermek ve onların bu hataya düşmelerini engellemek amacıyla kaleme aldığını ve bunun bir veda mektubu olduğunu anlatır. Bundan sonra Mazlum Bey'le birbirlerini sevdiklerini ancak kendisinin ona denk olmadığını yazar. Bununla birlikte Hayfa, aşkın böyle

kayıtlardan bağımsız olduğu ve tam bir eşitlik aramadığı kanaatindedir. Nitekim evin önünde ya da seyir yerlerinde görüşmeye devam ederler. Mektubun devamında Mazlum Bey'in anne ve babasını ikna edip Hayfa'yı ister. Ancak konu komşudan alacakları kızın halini, tavrını soruşturdıklarında, mahalleli, kıza türlü ithamlarda bulunur. Mazlum Bey her ne kadar Hayfa'nın başkasıyla değil kendisiyle adı çıktığını anlatmaya çalışsa da ailesi, sevdiği ve görüştüğü kişi kendi oğulları bile olsa bu şekilde adı çıkmış bir kıza evlenmesinin doğru olmadığını anlatmaya çalışırlar. Kendileri gibi zengin bir ailenin kızı olan ve iffetli gördükleri Sabire Hanım'ı oğullarına almak isterler ve Mazlum Bey'i de buna zorlarlar. Hayfa burada, kendi ailesinin yanlışları üzerinde de durur. Mazlum Bey'in ailesi, kendisini kabul etmiş olsa bile bir başkasıyla beşik kertmesi yapıldığı için yine sevdiği kişiyle evlenemeyecektir. Bu durum Hayfa'nın içinde bulunduğu çıkmazı ve önceden kendisi hakkında bir karar verildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Mazlum Bey'in sözünden dönmeyeceğinden ve kendisine sadık kalacağından emin olan Hayfa, ağlayarak izin verdiği evliliğe tahammül gösterebilecekken beşik kertmesi yapıldığı kişiyle evlenmesi meselesi ortaya çıkınca her ne kadar itiraz etse de babasının zorlamalarıyla bu duruma tahammül edemeyeceğini düşünür. Analık babalık hukuku ve evlat olmak esaretinin hayatıyla baki olduğunu ve kendi hayatına sahip olduğu için bunu feda ederse yaşarken elde edemediği hürriyetine kavuşacağını düşünür ve zıfaf gecesi hayatına son vermeyi kararlaştırır. Sevdiği kadının intiharı üzerine yaşamak istemeyen Mazlum Bey, Hayfa'ya sonsuzluk âleminde de eşlik eder. Hikâyedeki diğer vasiyetname, Mazlum Bey'in Sabire Hanım'a yazdığı vasiyetnamedir. Bu vasiyetnamede Mazlum Bey, karısına olan ilgisizliğinin nedenini açıklar. Yaşama sebebi olarak gördüğü kadının intihar etmesi üzerine ona kavuşmak ümidini kaybettiğini ve Hayfa olmadan yaşamasının abes olduğunu dile getirir. Bu yüzden de onun peşi sıra gideceğini söyler. Böylece anne ve babaların zoruyla yapılan evlilik felaketle neticelenir.

3. Odalık Sebebiyle Felaketle Biten Evlilik

Felsefe-i Zenan, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin üçüncü kitabı olarak 1870'te yayımlanmıştır. Eserde, Zekiye ile Sıtkı Efendi'nin evliliklerinin odalık yüzünden felaketle bitmesi konu edilir. Kendini ilme adayan ve evlenmeyi düşünmeyen Fazla Hanım, evlilik hakkındaki menfi fikirlerini ve dünyada her şeyden feragat edip yalnızca okuma ile meşgul olmanın lezzetini kızlarına da aşılar. Beş sene bu şekilde geçtikten sonra on yedi yaşına giren Akile'yi zengin aileler istemesine rağmen o, annesi gibi evlenmek fikrinde olmadığını ifade ederek taliplerini kabul etmez. Aynı şekilde on dört yaşına giren Zekiye de ablasının izinden gider. Annelerinin vefatından sonra Zekiye'nin muallime sıfatıyla Muhsin Paşa maiyetinde Halep'e gitmesi, vakanın akışını değiştirir.

Zekiye, Halep'e gittikten sonra Akile ile mektuplaşmaya başlar. Bu mektuplardan birinde, rahatının yerinde olduğunu, Paşa'nın otuz yaşlarında genç, yakışıklı bir divan efendisinin bulunduğunu ve yazdığı müsveddeleri divan efendisinden tashih ettirerek kitabetini ilerlettiğini anlatır. Zekiye'nin gönderdiği ikinci mektupta divan efendisinden bahsetmesi Akile'yi tedirgin eder. Akile, Zekiye'nin kendi fikrinden uzaklaşıp farklı bir yola girdiğini, aşkın zararlı ve yıkıcı yönlerini nazarında küçültüp kendini onun zalim pençesine bırakmak üzere olduğunu düşünür ve acı çeker. Yazdığı mektupta bu korku ve endişelerini açıkça ifade eder. Bunun üzerine Zekiye, gönderdiği mektupta ablasının endişelerinin yersiz olduğunu ve divan efendisi Sıtkı Efendi'yle aralarında aşka dair herhangi bir şey olmadığını yazar. Akile'nin, "ilerisi deşt-i hevl-nâk-i aşk ve hevaya çıkan ol belalı çığırık" (*Felsefe-i Zenan*, LR, 2001, s. 72) olarak düşündüğü yola girmediğini, bundan ne derece sakındığını anlatır. Fakat Zekiye sakınmak istediği bu aşktan kaçamaz ve Muhsin Paşa'nın da bu işe vakıf olması üzerine Sıtkı Efendi ile evlenir.

Aldığı bu haber üzerine perişan olan Akile, kardeşinin düşündüğünün aksine mutlu olma ihtimalini de düşünerek teselli olur. Üç sene sonra Zekiye'nin bir erkek çocuğu olur. Akile, artık kardeşinin mutlu olduğunu düşünerek rahat bir nefes alır. Bir gün, Sıtkı Efendi'den, Zekiye'nin rahatsız olduğunu ve kendisini görmek için Halep'e çağırdığını bildiren bir telgraf alır. Akile, Halep'e gidip Muhsin Paşa'nın konağına vardığında, Zekiye'nin vefat ettiğini öğrenir. Hikâyenin bundan sonrasını, tanık sıfatındaki Muhsin Paşa'nın kızıdan öğreniyoruz. Zekiye'nin öğrencisi olan bu kız, hocasının başından geçenleri Akile'ye anlatır. Kız, hocasının hayatı boyunca evlenmeyi düşünmemesine, kendisine de evlilik aleyhindeki fikirlerini aşılmasına rağmen Sıtkı Efendi'nin kalemine aldandığını ifade eder. Zekiye, Sıtkı Efendi'nin diğer erkeklerden farklı olduğu ve evlendikleri takdirde mutlu olacakları kanaatinde. Gelin olacağı zaman Muhsin Paşa, çeyiz halayığı olarak vereceği cariyenin seçimini Zekiye'ye bırakır. Kız, evlerinde bulunan Mâhtâbân isminde bir cariyenin, Zekiye'ye kendisini götürmesi için dil döktüğünü ancak o cariyeyi seçmemesi konusunda hocasını uyardığını ifade eder. Mâhtâbân'ın, Halep'e geldiğinden beri Sıtkı Efendi'yi sevdiğini, hatta kendisini çırak ettirmek suretiyle Muhsin Paşa'dan istemesini söylediği halde Sıtkı Efendi'nin kabul etmediğini bildiğinden hocasını ikna etmeye çalışır. Ancak Zekiye, Mâhtâbân gibi bir kadını kabul etmemesini, Sıtkı Efendi'nin namuslu bir adam olmasına bağladığından öğrencisinin uyarılarını dikkate almamış ve onu beraberinde götürmüştür.

Zekiye, bir gece kocasını Mâhtâbân'la el ele görür. Konuşmalarından, Sıtkı Efendi'nin Mâhtâbân'a "Bir şey ki muvafık-ı şeriat olduktan sonra onu kabul etmemek olur mu?" (*Felsefe-i Zenan*, LR, 2001, s. 85) dediğini işitir. Baskın sırasında Sıtkı Efendi'nin Zekiye'ye yönelttiği "Ne oldun?" (*Felsefe-i Zenan*, LR, 2001, s. 85) sorusu, bu durumu ne kadar normal karşıladığını ve rahat tavırlı olduğunu gösterir. Ancak Zekiye bu kadar rahat ve vurdumduymaz değildir. Nitekim kocasının "Ne oldun?" sorusuna karşılık olarak verdiği "Ne olacağım? Sen beni bir erkekle bulmuş olaydın ne olur idiysen ben de aynıyle öyle oldum" (*Felsefe-i Zenan*, LR, 2001, s. 85) sözleri bunu doğrulamaktadır. Bu duruma daha fazla dayanamayan Zekiye bir süre sonra veremden ölür. Sıtkı Efendi'nin, kendisine tanınan imkân dâhilinde gördüğü odalık, Zekiye'nin felaketine sebep olmuştur.

Zekiye'nin ölüm sebebi, o dönem erkeğinin bir hak olarak gördüğü çok eşlilik. Üstelik bu durumun evdeki cariyeye olması, devrin bir başka meselesi olan esarete işaret eder. Şahsi hürriyetler düşüncesinin bir getirisi olarak dönem içinde tartışılan ve kaldırılması için tedbirler alınan esaret, bir tarafla hak mahrumiyeti iken bir tarafla da ev içinde sinsi bir rekabet kaynağıdır. Dönem edebiyatı her iki boyutu da dramatik bir unsur olarak çokça kullanır. Zekiye'nin evlilik aleyhtarı olmasına rağmen kendi isteğiyle evlenmeye karar vermesi, onun trajik kişiliğine uygundur. Kadın kendi cephesinde çağın gereklerine uyma konusunda hedefine ulaşmasına rağmen hayatın sosyal tarafında aynı başarıyı yakalayamamıştır. Kadın çağın gereklerine göre değişmiş olan hayata hazırdır ama hayat kadına hazır değildir. Dolayısıyla Zekiye'nin/yeni kadının asıl ve büyük trajedisi buradadır. (Argunşah, 2016, s. 115, 117).

Felsefe-i Zenan'da eleştiri konusu edilen teorik olarak evlilik kurumu değil; erkek egemen toplumun kadına bakışıdır. Bu bakış açısı diğer Tanzimat dönemi romanlarında da yaygın bir eleştiri konusu olmaya devam edecektir. (Gökçek, 2017, s. 107). Bu bakış açısı Ahmet Mithat'ın kadınlar konusunda gençliğindeki yenilikçi ve eşitlikçi tarafını ortaya çıkarır. Eserin birçok yerinde duygu noktasında kadınla erkek arasında pek fark olmadığı gösterilir. (Esen, 2014, s. 43).

Dolayısıyla yazar, erkeğe ve kadına biçilen roller çerçevesinde, sosyal hayat içerisinde yerleşmiş olan kuralları tenkit eder. Bir kadını yalnız bir erkeğe hasredip bir erkeği birçok kadınla evlenmeye yönelten sistem üzerinden çok eşliliği eleştirir. Hikâyedeki kadın karakterlerin felsefesi, hürriyetlerini muhafaza

yolunda evliliği düşünmemeleri ve saadeti yalnızlıkta bulmalarındır. Fazıla Hanım, bu şekilde yaşamış ve kızlarına da aynı şekilde yaşamalarını vasiyet etmiştir. Zekiye, benimsediği fikri Halep seyahatiyle değiştirirken Akile, görüşlerinde sebat etmiş ve kardeşinin ölümüyle birlikte bu fikri daha da kuvvetlenmiştir. Zekiye'nin mezarını ziyaret ettikten sonra "Esselâmetü fi'l-vahdeti"¹⁰ (*Felsefe-i Zenan, LR, 2001, s. 86*) hükmü gereği İstanbul'a dönüp kalan ömrünü münzevi bir şekilde geçirmiştir. Fakat burada şunu da belirtmek gerekir ki Ahmet Mithat Efendi, bu eserinde eleştirisini yaptığı odalık kurumunu daha sonra kaleme alacağı eserlerinde Avrupa'daki köleliğe karşı savunur.

4. Aldatma Zannı Sebebiyle Felaketle Biten Evlilikler

Yeniçeriler, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin altıncı kitabı olarak 1871'de yayımlanmıştır. Eserde, Osman Çorbacı'nın aldatma zannıyla evliliğinin felaketle bitmesi anlatılır. Osman Çorbacı yirmi iki yaşındayken Ocak çorbacılarından merhum Hüseyin Çorbacı'nın kızı Ayşe ile evlenir. Evlilikleri üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen çocuk sahibi olamazlar. Bunun için her yolu deneyen çift, doktorların çocuk sahibi olamayacaklarını söylemesi üzerine tamamen ümitlerini keserler. Tek eksik olarak gördükleri evlat sahibi olma dışında mutlu bir şekilde yaşamaya başlarlar. Bu sırada Osmanlı-Rus Harbi'nin patlak vermesi üzerine Osman Çorbacı cepheye gider. Cepheye gidişinin on birinci ayında karısından bir mektup gelir. Mektupta karısı, nur topu gibi bir erkek çocuk doğurduğunu yazmış ve çocuğun bir tutam saçını da mektupla beraber göndermiştir. Bu haberi alan Osman Çorbacı, bir evlat sahibi olduğu için başta çok sevinir. Daha sonra çocuğunun olmayacağı aklına gelince bu durumdan şüphelenmeye başlar. Karısının kendisini aldattığını, namusunu ayaklar altına aldığını düşünür. Kendisini öldürmeyi bile aklından geçirir ancak daha sonra aklını başına topladığında, ölmesi gereken kişinin kendisi değil karısı olduğunu anlar. Aslında durum, mektubu yazan kâtibin hatasından ve dönem şartlarına göre mektubun kendisine geç ulaşmasından ibarettir. Fakat Osman Çorbacı, bunu idrak edemez. Yazar, bu durum karşısında, Osman Çorbacı'nın Yeniçeri olmasının bu işte yanlışlık olabileceğini düşünmesine engel olduğu kanaatindedir.

Gelen mektuptan sonra huzuru ve rahatı kaçan Osman Çorbacı, uykusunda bile karısının kendisini aldattığını görür. Birkaç gün bu şekilde geçtikten sonra bir gece, yine gördüğü kâbuslardan sonra fırka kumandanından karısının vefat ettiği bahanesiyle İstanbul'a gitmek için izin ister. Kumandanından aldığı izinle beraberindeki Hasan Pehlivan isimindeki topçu arkadaşıyla birlikte İstanbul'a doğru yola çıkar. Yolda, Osman Çorbacı gerçeği Hasan Pehlivan'a anlatır. İstanbul'dayken karısının hamile olmadığını, cepheye geleli yaklaşık bir sene olduğu halde bir kadının bu sürede doğum yapamayacağını, doktorların teşhisine göre kısır olduğunu ve bu durumda mutlaka aldatılmış olacağını ileri sürer. Rüyalarında, karısını sürekli başı sarıklı bir adamın yanında görmesinin de hayra alamet olmadığını ve bunu kendisine Allah'ın gösterdiğini söylemesi, Osman Çorbacı'nın zannında ne derece ileri gittiğini göstermektedir. Zannettiği gibi karısı, kendisine ihanet etmese bile yüreği böyle çürüdüktan sonra artık onunla birlikte olamayacağını belirtir. Boşanmanın namusunu temizleyemeyeceği ancak öldürdüğü takdirde namusunu temizleyebileceği kanaatindedir. Başta bu işte yanlışlık olabileceğini düşünen Hasan Pehlivan, Osman Çorbacı'nın şüphelerini açıklamasından sonra kadını itham etmeye başlar. Osman Çorbacı, karısına kıyamayacağını anladığından bu işi Hasan Pehlivan'ın yapmasını ister. Hasan Pehlivan ise önce çocuğu görüp babasına benzeyip benzemediğini teyit ettikten sonra karar vermenin daha doğru olacağını dile getirir.

¹⁰ "Selametlik yalnızlık içindedir." Bkz; Mehmet Emin Bars, Veysel Karanî ile İlgili Menkıbeler ve Romanlar Üzerine Metinlerarası Bir İnceleme, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2013.

İstanbul'a vardktan sonra karısı, Osman Çorbacı'yı sevinçle karşılar. Kocasının aniden gelmesine şaşırın Ayşe, hal ve tavırlarından onun hasta olduğunu düşünür. Sonraki gün Osman Çorbacı, hava değişikliği için geldiğini ve ocak arkadaşlarından birisinin Kozyatağı'nda bulunan bağında, istirahat edeceğini söyleyerek karısını, Hasan Pehlivan'la önden gönderir, kendisinin de sonradan geleceğini söyler. Kocasının bu davranışına anlam veremeyen Ayşe, mecburen kabul eder ve Hasan Pehlivan'la beraber yola çıkarlar. Bir ağaç altında dinlenmek için oturdıklarında Ayşe, olanları Hasan Pehlivan'dan sorar. Hasan Pehlivan, Ayşe'nin yüzünden onun masum olduğunu anlar ve onu öldürmeye kıyamaz. Çocuğun babasına olan benzerliğini fark edince de gerçeği itiraf eder. Ayşe, kocasının kendi hakkındaki kötü niyetini öğrendiğinde çok üzülür. Hasan Pehlivan'ın, durumu Osman Çorbacı'ya uygun bir dille anlatarak suçsuzluğunu ispat edebileceğini söylemesi üzerine Ayşe, bundan sonra kocası kendisini affetse bile onunla birlikte olamayacağını dile getirir. Böylece evlilikte, güvenin ve birbirini anlayıp dinlemenin önemini vurgulamaktadır. Hasan Pehlivan, düşünüp taşındıktan sonra Ayşe'ye, kendisini kocalığa kabul etmesi şartıyla onu kurtaracağını söyler. Hasan Pehlivan, bu teklifi yaparken kocası tarafından gözden çıkarılan bir kadının artık kocasına geri dönemeyeceğini düşünmekte ve onu boşanmış kadın statüsünde görmektedir. Hasan Pehlivan, çocuğu kabul edemeyeceğini ve onu bir bakkal dükkânı kepengine bırakmak gerekeceğini belirtir. Çaresiz bu teklifi kabul eden Ayşe, Hasan Pehlivan'dan, çocuğun arkasına bıçağın ucuyla bir iz bırakmasını ister. Bu sayede belki bir gün yavrusuna kavuşacağını ümit etmektedir. Verilen karar üzerine akşam ezanından sonra çocuğu, bakkal dükkânı kepengine bırakırlar. Bu çocuk, hikâyenin sonlarında Civelek Hüsnü adıyla Ayşe Dudu'nun Hasan Pehlivan'dan olan kızı Şahap ile olan aşkı vesilesiyle vakaya dâhil olur. Böylece mesnetsiz bir şüphe üzerine yıkılan bir evlilik, hikâyenin sonlarında da bu aşkla ilişkili olarak başka bir felakete daha yol açar.

Bir Gerçek Hikâye, Bir Fitnekâr ile birlikte Ahmet Mithat Efendi'nin, *Letaif-i Rivayat* serisinin dokuzuncu kitabı olarak 1876'da yayımlanmıştır. Eserde, aralarında din farklılığı bulunan bir çiftin evliliğinin felakete bitmesine sebep olan K.,'nın, ilahi adalet tarafından kendi yaptığı hileye benzer şekilde aldatma zannıyla evliliğinin felakete neticelenmesi konu edilir. Bu felaketi hikâyenin üçüncü ve son kısmında mecliste bulunanlardan H. Bey anlatır. Bu son kısım, yazarın da belirttiği gibi K.,'nın akubetini gösteren kısımdır. K., görevli bulunduğu K. adasından azledildikten sonra İstanbul'da, Aksaray taraflarında bir ev kiralayıp burada yaşamaya başlar. Yeni bir memuriyet bulmak için üst makamlara başvurmasına rağmen olumlu bir cevap alamaz. Kötülük yapanın bir gün mutlaka cezasını bulacağına inanan Ahmet Mithat Efendi, K.,'nın da yaptığı cezasını göreceğine emindir. Yazarın, K.,'nın, Ali'nin sevdiği kıza attığı iftiranın kendi karısı üzerinden yerini bulacağını hiçbir zaman düşünmediğini söylemesi, K.,'nın karısından asla şüphelenmediğini gösterir. Yazarın, K.,'nin zevcesinden "El habîsât li'l-habîsîn"¹¹ sırınca yine maye-i hilkatini kendi mayasından alınıp yoğurulmuş" (*Bir Gerçek Hikâye, LR*, 2001, s. 240) bir kişi olarak bahsetmesi, eşinin K.,'nin mizacında bir kadın olduğunu düşünmesinden kaynaklanır.

Bir gece, akşam yemeğinden sonra çok güvendiği ve aileden biri gibi gördüğü uşağı, K.,'nın yanına gelir. Efendisine olan sadakati gereği şahit olduğu bir olayı anlatmak ister. Bir iş için Ayasofya taraflarına gittiğini ve oradan Sultanahmet taraflarına gitmesi icap edince yol üzerindeki Millet Bahçesi'nde dinlenmeye karar verdiğini anlatır. Burada oturan üç zabitin konuşmalarını dinler. Genç zabitlerden biri, dün yaşadığı bir olayı anlatmaya başlar. Aksaray taraflarındaki bir konakta, bir hanımla yaşadığı aşk macerasından bahseder. Hanımın evli olması nedeniyle bir türlü baş başa kalamadıklarından şikâyet eder. Hanımın kocasını sevmediğini, kendisini sevdiğini bu yüzden de uygun bir zamanda

¹¹ "Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara layıktır." Nûr Suresi, 26. ayet.

görüŖeceklerini söyler. Bir gece, aracının, hanımın kocasının davetli olarak gittiği yerde misafir kalacağını ve hanımın o gece kendisini beklediğini haber vermesi üzerine genç zabıt, hanımın konağına gider. Bu geceden sonra en küçük bir fırsatta buluŖmayı âdet edinirler. Bu buluŖmaların kanıtı olarak kadının göze görünen yerlerinde morluklar oluŖunca genç zabıt ve hanım, bunu kocasının görebileceğini düşünüp endişeye kapılırlar. Kocasının hanıma muhabbeti olmamasından bu morlukları hanımın kocasına isnat etmenin mümkün olmaması iki âŖışın endişelerini arttırır.

Vakayı bu Ŗekilde anlatan uŖak, genç zabıtın bahsettiği konağın kendi konakları olduğunu ve bahsi geçen hanımın da efendisinin zevcesi olduğunu söylemesi, K.,'yı oldukça sinirlendirir. Bunun üzerine hareme, karısının yanına gider ve durumu izah etmesini ister. Kadın, masum olduğuna kocasını bir türlü inandıramaz. Bunun üzerine K., uŖađını çağırır ve karısını boşayacağını söyleyerek onu Rumeli'ye, memleketine götürmesini söyler. UŖak, efendisinden aldığı emir üzerine hanımı Rumeli'ye götürmesi gerekirken oraya götürmeyip Üsküdar'a götürür ve iddet¹² zamanı dolduktan sonra kadının rızasını alarak onunla evlenir. Bundan da anlaşılacağı üzere uŖak, K., Efendi'yi kandırması ve boşadığı karısıyla bir süre sonra kendisi evlenmiŖtir. Bu hikâye ile Ahmet Mithat Efendi'nin *Yeniçeriler* hikâyesinde benzerlik söz konusudur. İki vakada da bir Ŗüphe üzerine yıkılan evlilik ve karısı tarafından aldatıldığını düşünen kocanın, karısını bir başka kiŖiyle başka bir yere göndermesi sonucunda kadının, bu kiŖiyle evlenmesi motifi vardır.

Aslında K., Efendi'nin karısı, uŖađın anlattığı gibi bir iffetsizlik yapmamıŖtır. UŖađıyla evlenmesi de meŖru yolla gerçekteŖmiŖ, kendisine eŖ ve dost olamayan bir adamdan meŖru yolla boşanıp yeniden evlenmesi için gerekli olan süre bitiminde, güvendiği ve namuslu bulduğu uŖađıyla yine meŖru bir Ŗekilde evlenmiŖtir. Dolayısıyla bu hileyi K. Efendi'nin karısı, uŖađıyla önceden tertip etmiŖ ve uygun bir zamanda icra etmiŖlerdir. Dönemin yürürlükte olan yasaları gereği kadının, kendi isteğiyle boşanamaması nedeniyle böyle bir oyun tertibi sonucu boşanabildiğini söylemek mümkündür. Her ne kadar ahlakî görünmeŖe de K., Efendi'nin hak ettiği cezayı görmesi için bunun olması gerekmiŖtir. K., Efendi, attığı iftirayla Ali OnbaŖı ile karısını ayırdığı gibi kendisi de benzer bir iftiraya uğramıŖ ve karısından ayrılmıŖtır. Aynı Ŗekilde Ali OnbaŖı'yı, zaptiyelikten ihraç ettirdiği gibi kendisi de İstanbul'a, eski görevinden azledilmiŖ olarak gelmiŖ ve başka bir memuriyet de bulamamıŖtır.

5. Aldatma Sebebiyle Felaketle Biten Evlilik

Dolaptan TemaŖa, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin yirminci kitabı olarak 1890'da yayımlanmıŖtır. Eserde, Süslü Leyla'nın kocası Suranîzen Ahmet Ağa'yı aldatması neticesinde felaketle biten evliliği anlatılır. Esnaftan üç arkadaŖ, davet edildikleri helva sohbetine gitmek üzere buluŖup öncesinde iŖret etmeye karar verirler. Balat iskelesine en yakın meyhaneye girip iŖrete baŖlarlar. Saat on ikiye yaklaŖtıđı sırada, arkadaŖlardan biri meze alma bahanesiyle çıkar. Geri dönmeyince diğer arkadaŖlarından biri de onu aramaya gider ancak o da geri dönmez. Bunun üzerine Süleymaniyeli Behram Ağa, arkadaŖlarının kendisine oyun ettiğini düşünür ve hesabı ödeyerek meyhaneden çıkar. ArkadaŖlarının ettikleri oyuna mukabil kendisi de onlara bir oyun oynamak ister. Böylece üstünü baŖını paralayıp kendisine, Yahudiler tarafından dayak yemiŖ süsü verir. Daha sonra helva sohbetinin verileceği semte doğru yürümeye baŖlar. Mevsimin kiŖ olması ve saatin gece yarısı bulunması nedeniyle sokakların karanlık ve تنها olması Behram Ağa'yı korkutur. Bu korku ile bütün kuvvetini toplayarak helva sohbetinin verileceği evi bulmaya çalıŖır.

¹² BoŖanma veya ölüm yoluyla kocasından ayrılan kadının tekrar evlenebilmesi için beklemesi gereken süre. Bkz; Kubbealti Lugati.

Behram Ağa, “kırkını geçmiş ellisine yaklaşmış bir adam” (*Dolaptan Temaşa, LR, 2001, s. 672*) olduğundan güzergâhı olan yokuşu çıkmak onu epeyce yorar. Bu yüzden dinlenmek için duvar zannettiği bir yere dayanır. Ancak yaslandığı yer duvar değil bir evin kapısıdır. Behram Ağa, kapıya yaslanır yaslanmaz evin avlusuna düşer. Gürültü üzerine yukarıdan elinde şamdanla ev sahibi kadın belirir. Behram Ağa, kadının kendisini azarlayacağını düşünür ve korkmaya başlar. Oldukça genç, güzel ve süslü olan kadın, Behram Ağa'nın düşündüğünün aksine ona karşı hiçbir tepki vermez. Üstelik Behram Ağa'yı içeri davet eder. Gördükleri karşısında şaşkına dönen Behram Ağa, buna bir anlam veremez.

“Evli barklı, yaşlı başlı, çoluk çocuk sahibi bir adam” (*Dolaptan Temaşa, s. 675*) olan Behram Ağa, kadının davetini kabul etmek istemez. Bu davetin, kendisi için hakaret demek olacağını bu yüzden de kendisine yakışmayacağını, kadına anlatmaya çalışır. Ancak kadın bu sözlerden alınacak biri olmadığından, ayağına gelen bu fırsatı tepecek kadar aptal olmadığını söyleyip gitmesine izin vermez. İçeri gelmezse avazı çıktığı kadar bağırpı herkesi başına toplayacağını söyleyerek Behram Ağa'yı tehdit eder. Neye uğradığını şaşırın Behram Ağa, başına bela gelmesinden ve esnaf içinde itibarının zedelenmesinden korktuğu için mecburen kadının davetini kabul eder. Behram Ağa, böylece kadına arzu ettiği parayı verip bu geceyi en azından rahat geçireceğini düşünür. Süslü Leyla ise Behram Ağa'yı ikna ettiğine memnun bir şekilde türlü işve ve nazlarla ona işret sofrası hazırlar.

Behram Ağa, eşinde görmediklerini Süslü Leyla'da görünce etkisine kapılır ve ona boyun eğer. Birkaç kadeh içtikten sonra ortama gereği gibi ayak uydurup eğlenmeye başladığı sırada kapı çalınır. Bunun üzerine korku ve telaşa kapılan Behram Ağa'yı teselli etmeye çalışan Süslü Leyla, gelen kişinin kocası olduğunu düşünür. Fakat kapıyı vuran kişi kocası değil, belahısı Zorlu Mustafa'dır. Bunun üzerine telaşa kapılan Süslü Leyla, Behram Ağa'yı yüklüğe saklar. Zorlu Mustafa, Süslü Leyla'nın evli olduğunu bildiği halde onunla dost hayatı yaşamaktadır. Süslü Leyla, kocasından aldığı paralar dışında bir de eve yabancı erkekleri alıp eğlendirerek onlardan da beş, on para kazanır. Tabii kocası haricinde diğer erkekleri eve alıp işret âlemi hazırlamasından Zorlu Mustafa'nın haberi yoktur. Haberi olması durumunda her ikisini de katledeceğini Süslü Leyla gayet iyi bilir. Zorlu Mustafa, Süslü Leyla'nın kocasından daha fazla para koparmasını aksi halde onu da çekemeyeceğini söylediğinde kadın, kocasının daha fazla yapabileceği bir şey olmadığını söyler. Kocasını, kırk yaşından fazla olan Suranizen Ahmet Ağa'dır. Surani¹³ vurmakta meşhur olduğu için bu lakapla anılır.

Zorlu Mustafa'nın, Süslü Leyla'nın hazırladığı işret sofrasında demlendiği esnada, kapı bir kez daha ve kuvvetlice çalar. Tekrar paniğe kapılan Leyla, bu kez kocasının geldiğinden emin bir şekilde, Zorlu Mustafa'yı diğer odaya saklamak ister. Ancak Zorlu Mustafa, hiçbir korku emaresi göstermeyip aksine saklanmayı kabadayılığına yediremez. Kapı önünde bekleyen koca, içerdeki konuşmaları duyunca daha fazla sabredemeyip kapıyı kırarak yukarıya çıkar. Karısı ile yeniçeriye basar. Karısı, durumu izah etmeye çalışınca evini fuhuş mahalline çeviren böyle bir kadının söz söylemesine izin vermeyip onu tersler. Bunun üzerine Ahmet Ağa, bu meseleyi anlaşılabilir bir şekilde, erkekçe halletmek ister. Zorlu Mustafa'ya, elini karısının pis kanyla kirlenmek istemediğini aynı şekilde kendisine de kıyamayacağını söyleyerek karısını boşamasının daha doğru olacağını söyler. Aksi halde karısı kendi karısı ve ev de kendi evi bulunduğundan, yabancı bir erkeğin karısının yanında olmasının, namusuna dokunacağını güzellikle söylemeye çalışır.

Zorlu Mustafa, Ahmet Ağa'nın teklifini mertçe bir teklif olarak görmesine rağmen reddeder. Bunun kabadayılığını zedeleyeceğini düşünmektedir. Zorlu Mustafa'nın lakabından da anlaşılacağı üzere kendisi terbiyesiz, kaba saba, serseri bir tip olduğundan dışarı çıkmamakta diretir. Paşalı Ahmet Ağa,

¹³ Yarım kılıç kadar büyük ve eğri bir hançer. (*Dolaptan Temaşa, LR, 2001, s. 685*).

teklifini kabul etmeyen Zorlu Mustafa'yı suranîsi ile öldürür. Ardından karısına kahve yapmasını söyler. Bunun üzerine Dilber Leyla, kocasının kendisini öldürmeyeceğini düşünerek ümitlenir. Ancak Ahmet Ağa, katil olmasına sebep olan kişinin karısı olduğunu düşündüğünden ona karşı öfkelerini yenemez. Kahve yapıp getirdikten sonra suranîsini ensesine saplayıp kafasını vücudundan ayırır. Dilber Leyla, her ne kadar kocasına yalvarıp yakarsa da Paşalı Ahmet Ağa, karısını "katli vacip" (*Dolaptan Temaşa, LR*, 2001, s. 691) olanlardan görmesi ve onu öldürdüğünde katil değil gazi olacağını düşündüğü için affetmez. Zorlu Mustafa'nın kibir ve gururu yüzünden boş yere ölüp gittiğini düşünürken karısının bu feci sonu hak ettiğine inanır. Neticede gayri meşru ilişki yaşayan sevgililerin hak ettikleri cezaya çarptırılmalarından dolayı da bir rahatlama hissi duyar. Çok geçmeden odada bulunan kedinin yüke doğru miyavlayıp Paşalı'nın dikkatini o tarafa çekmesiyle Paşalı Ahmet Ağa, yük dolabının kapısını açar ve Behram Ağa ile karşılaşır. Behram Ağa, olanları izah etmek için ondan izin ister ve her şeyi olduğu gibi anlatır. Ahmet Ağa, bu gece yaşananları hiç kimseye anlatmaması ve kendisi sağ olduğu müddetçe saklaması için Behram Ağa'ya yemin ettirir. Eserin başında helva sohbeti ile ilgili anlatılan ve Edirne'de geçen hikâye de namus kavramına verilen önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

6. Din Ayrılığı Sebebiyle Felaketle Biten Evlilik

Bir Gerçek Hikâye, Bir Fitnekâr ile birlikte Ahmet Mithat Efendi'nin, *Letaif-i Rivayat* serisinin dokuzuncu kitabı olarak 1876'da yayımlanmıştır. Bu eserde, din ayrılığı nedeniyle sonu felaketle biten bir evlilik anlatılır. Aslen Rumelili olan Ali, altı sene önce yirmi yaşındayken Akdeniz Adaları'na gelip zaptiye yazılır. Ali, burada bir süre nefer olarak görev yaptıktan sonra onbaşı rütbesiyle T. adasının zabita memuriyetine atanır. Hem görüntüsü hem de terbiyesi ve nezaketi ile ada halkına kendini sevdiren. Burada bir Rum kızı halkın bu sevgisinden farklı olarak Ali'yi başka türlü sever. Bu aşk nedeniyle gündün güne sararıp solmaya başlayan kız, hislerini Ali'ye açmak için sürekli zabita karakoluna gidip uygun bir zaman gözetlemeye başlar. Karakolun içine girmeye bile teşebbüs eder. Bunun üzerine zaptiyeler kızın tehdit ederek engellemeye çalışırlar ancak başarılı olamazlar. Ali'nin köye gelmesi ve kızın ona âşık olması üzerinden sekiz ay geçmesine rağmen aralarında herhangi bir yakınlaşma olmamıştır. Onları gözetleyen zaptiyeler de bu durumu tetkik etmişler ancak aykırı bir duruma rastlamamışlardır. İlk başlarda kıza karşı ilgisiz görünen Ali, kızın hislerine kayıtsız kalamayıp onu sevmeye başlamış fakat duygularını iffet sınırları içerisinde yaşamayı tercih etmiştir.

İş bu dereceye vardığı zaman, zaptiyelerin de desteklemesiyle kız, Ali'ye evlilik teklifinde bulunur. Bunun üzerine Ali'nin, farklı dinlere mensup olmalarının evlenmelerine engel olduğunu söylemesi üzerine kız, Ali'nin Hristiyanlığı kabul etmeme durumunda, kendisi İslamiyet'i memnuniyetle kabul edeceğini belirtir. Ali, bu işin olurluğunu tam olarak kestiremediğinden bir şey söylemez. Bu olaydan sonra kız, Ali'yi ne zaman görse nefesi kesilme derecesine gelip bayılır. Kızın bu hali üzerine zaptiyeler durumu ailesine haber verir. Kızlarının halinden henüz haberleri olmayan anne ve babası, bu olay üzerine kızlarını eve hapsedip Ali ile görüşmesine engel olurlar. Sevdikleri adamdan ayrılmaya katlanamayan kız, yataklara düşer. Böylece işin ciddiyetini anlayan anne ve baba, Ali'yi kızın yanına çağırırlar. Ali, kızla evleneceğini vaat edince sevdiği adama kavuşma ümidiyle kız, iyileşmeye başlar ve taraflar arasında nişan olmasına karar verilir. Ancak aradaki din farkından dolayı kızın İslamiyet'i kabul etmesi, birtakım resmi işlere bağlı olması ve adada yetkili mercinin bulunmaması nedeniyle kızın, hükümet merkezine gitmesi gerekmektedir. Bu süre zarfında kızın cüretkâr tavırları, Ali'nin odasına girmeye kadar varır. O gece, Ali'nin de rızasıyla birlikte olurlar. Başlarda kıza karşı temkinli davranan ve iffet sınırları içerisinde hareket eden Ali, zamanla kıza âşık olmuş ve odasına kadar geldiğinde kız reddetmeyip kendi rızasıyla onunla birlikte olmuştur.

Hikâyenin bundan sonrasını mecliste bulunanlardan M. Bey anlatmaya başlar. Akdeniz Adaları'ndan K. adasında memur olan M. Bey, adalarına bağlı olan T. adasından bir ailenin hükümet dairesine gelerek kızlarının İslam dinini kabulüne dair dilekçeyi takdim ettiklerini ifade eder. Bu aile, kızlarının din değiştirerek T. adası zabıta memuru Ali Onbaşı ile evlenme emelinde olduğunu, aralarındaki ilişkiyi bütün köy halkı ve papazı bildiğinden buna razı olduklarını ve gerekli işlemlerin yapılmasını ister. Konu ilgi çekici olduğundan M. Bey ve diğer görevli memurlar konuyu araştırır. Bu meselenin çözümü için hükümet dairesi durumu despothaneye¹⁴ bildirir. Konuya tamamen hâkim olan despot efendi¹⁵, kızı bu aşktan vazgeçirmenin mümkün olmadığını, onu bu durumdan kurtarmanın tek yolunun Ali ile evlendirmek olduğunu söyleyerek mevzunun kiliseyi ilgilendirecek bir yanının olmadığını söyler. Böylece şer'an ve resmen evlenmelerine herhangi bir mani yok iken başka taraftan beklenmedik bir engel çıkar.

K. adasında hükümet makamında bulunan ve halk arasında kötü bir şöhrete sahip olan K., Rumların bu meselede bir çıkarları olduğunu düşündüğünden bu evliliği engellemek ister. Despothaneden olumlu cevap çıktıktan sonra iş Şer'îye mahkemesine havale edilecekken K., kızın ailesinin verdiği dilekçeyi, temyiz-i hukuk ve cinayet meclisine havale ederek Ali'yi, kızın namusunu kirleten bir suçlu durumuna düşürür. Bunun üzerine Ali, hükümet merkezine çağrılıp temyiz-i hukuk tarafından sorguya çekilir. Kız da ifadesine yeniden başvurulmak üzere temyiz meclisine çağrılır ve verdiği ifadede Ali'yi sevdiğini, o hangi dine mensupsa kendisinin de o dini kabul edeceğini ifade eder. Kızın ifadelerini beğenmeyen K., kendisiyle aynı görüşte olan meclis reisiyle beraber isteğine uygun cevap vermesi için kızı zorlar ancak kız, Ali'nin suçsuz olduğunu söylemekte ısrar eder. Ali'nin, namusunu kirletmediğini, kendi isteğiyle onunla beraber olduğunu anlatır.

Kötü yaradılışlı olan K., hükümet heyeti ve dışarıdan gelen kişiler tarafından kızın din değiştirmesi ve Ali ile nikâhlarının kıyılması talebini kabul etmesi hususunda edilen ısrarlara rağmen kızın arzusunu yerine getirmemiştir. Buna karşın kızın sorguda alınan ifadelerini tamamıyla değiştirmiş ve resmi makamlara kendi istediği şekilde hazırlanan evrakı göndermiştir. Sahte olarak hazırlanan bu evrakta Ali Onbaşı'nın, kızı iğfal ettiğinden, kızın anne babasının durumu bildiği ancak rezaletin yayılmasını önlemek amacıyla bu evliliğe izin verdiklerinden ve kızın İslam diniyle müşerref olmasının halkı galeyana getirdiğinden bahsedilerek muhtemel bir felaketi önlemeyi amaçladıkları yazılıdır. Bu tezkire, temyiz mahkemesine havale edilip orada incelendiğinde, ortada bir iğfal durumunun olmaması ve suçsuz bir insanı itham etmenin, devletin adalet anlayışına uymamasından Ali Onbaşı'nın, kanunen bir işleme tabi tutulamayacağı karşı tezkirede ifade edilmiştir. Bununla beraber aynı tezkirede K.,'nın, bu olayın ada halkını galeyana getirip büyük bir karışıklığa sebep olacağını belirtmesi nedeniyle yetkili mercilerin muhtemel karışıklıkları engellemek amacıyla Ali Onbaşı'nın adadan gönderilmesi, gerekli görüldüğü takdirde zaptiyelikten ihraç edilmesi hususunda bir emir de yer almaktadır.

K., bu emri kullanarak Ali Onbaşı'yı, tehditler sonucunda zaptiyelikten ihraç ettirip adadan sürer. Bunun üzerine Ali Onbaşı, memleketine döner. Çeşitli tehditlerle kıza ve ailesine bir daha bu iş için hükümet dairesine müracaat etmemeleri söylenir. Kocasından bu şekilde ebediyen ayrılan kız, üzüntüsünden kahrolur. Köye döndüğünde hamile olduğunu anlar. Dört yaşında Manuel adındaki çocuk Ali'nin hiç görmediği oğludur. Bu kısım da hikâyenin diğer acıklı tarafıdır.

*Bir Gerçek Hikâye'*de yazarın, iki din karşısında tarafsız olduğu söylenemez. Hristiyanlık aleyhinde ya da lehinde herhangi bir yargı olmamasına karşın Rum kızının Müslümanlığı kabulü "din-i mübin-i İslam

¹⁴ Rum metropoliteninin makâmı. Bkz; Kubbealtı Lugatı.

¹⁵ Osmanlı Devleti zamanında Rumların dini liderlerine verilen isim, Rum metropoliti. Bkz; Kubbealtı Lugatı.

ile ihtidası” şeklinde iki din arasında açıkça tercih bildiren sözlerle verilmiştir. (Gökçek, 2019: 25). Bununla birlikte şer’an ve hukuken evlenmelerine engel olmamasına rağmen K. adasında hükümet makamında bulunan ve halk arasında kötü bir şöhrete sahip olan K.’nın din ayrılığını bahane etmesi yüzünden evlilikleri felaketle biter.

7. Sefahat Hayatı Sebebiyle Felaketle Biten Evlilikler

Ahmet Mithat Efendi’nin *Letaif-i Rivayat* serisinin on birinci cüzü olan *Bahtiyarlık*, 1885’te yayımlanmıştır. Eserde, Senai’nin sefahat hayatı sebebiyle felaketle biten evliliği anlatılır. Senai, Galatasaray Lisesi’nden çıktıktan sonra devlet dairelerinden birinde memuriyete başlar. Bahtiyarlığı şehirde arayan Senai’ye göre asıl medeni şehir Frengistan’dır. Ona nispetle İstanbul adeta büyük bir köydür. Dolayısıyla alaturka olan hiçbir şey Senai’nin ilgisini çekmez buna karşın alafranga olan her şey ona göre medeniliğe layıktır. Devlet dairelerinin yönetim şeklini beğenmeyen Senai, Hariciye Nezaretine girmesi durumunda sefirliğe kadar yükselebileceğini göz önünde bulundurarak yalnızca bu memuriyeti alafrangalığa yakın görür. Hariciye Nezaretine ve başkâtipliğe getirileceğinden emindir. Osmanlıların hiçbir özelliğini beğenmeyen Senai, eğlence konusunda da alafrangalığı tercih eder ve eğlence mekânlarının en ünlülerinden biri olan Flâmme’da¹⁶ eğlenir. Hukuk tahsili için Paris’e giden Senai, tahsiline başlamadan önce biraz vakit geçirmek, Paris’te eğlenmek ister ve eğlence mekânlarına gider. Senai, eğlendiği zaman zarfında giden paralarına acımaz. Öğrencilik hayatı başladığında az bir masrafla yaşayacağını ve harcadığı paraları telafi edeceğini düşünür. Böylece Paris’i daha iyi tanımak için kumarhanelerine varana kadar her tarafına girip çıkar. Oynadığı ilk kumar oyunlarını kazanması, Senai’yi iyice cesaretlendirir. Bunun bir hile olduğunu fark edemez ve zamanla kazandıklarını kaybetmeye başlar. Kaybettiklerini tekrar kazanmak hırsıyla da iyice kumar müptelası olur. Hem kumarbazlık hem hovardalıkla zaman geçiren Senai, Paris’e gelmesinin üzerinden dokuz ay geçmesine rağmen hâlâ hukuk tahsiline başlayamaz. Kumar, işret ve fuhuş, Senai üzerinde etkisini gösterir, onu helak etme derecesine getirir. Paris’te, kimsesizler hastanesinde tedavi olduktan sonra iyileşmeye başlar. Senai, zevk ve safa uğrunda annesinin mücevherlerine varana kadar harcamıştır. Bunun haricinde, Avrupa’da, zengin ailelerin çocuklarının yaptığı gibi parasız kaldığı zamanlar kendine kalacak mirastan daha sonra ödemek üzere borca bile girmiştir. Ancak babası öldükten sonra kendisine kalan mirasla bu borçlarını ödeyebilmiştir.

Ahmet Mithat Efendi, kadınların eğitiminin erkekleri terbiye etme noktasında büyük bir önem taşıdığını ve toplumun terbiyesinin ve huzurunun buna bağlı olduğunu dile getirir. Eğitimin önemini kavrayanlardan biri olan İskenderiyeli Abdülcabbar Bey, oğlunun ve kızının iyi bir eğitim almasını sağlamak amacıyla “şark ilimleri” için bir hoca ve “garp ilimleri” için de bir madama tutar. Hoca efendi ile Fransa’dan getirtilen muallime arasında karşılaştırma yapan yazar, Fransız muallimeyi çocuklarla anlaşma ve onları etkileme noktasında daha başarılı bulur. Nusret Hanım, on bir yaşına geldiği zaman, erkek hocadan ders alması münasip görülmediği için tamamen Madam Terniye’nin gözetimine bırakılır. Madam Terniye’nin alafranga terbiyesi altında yetişen Nusret Hanım, annesine karşı da yabancılaşır. Kızının kendisinden uzaklaştığının farkına varan annesi, kızını Madam Terniye’nin terbiyesine bıraktığı için pişman olur. Ancak Madam Terniye, Nusret Hanım’ın ikinci annesi görüldüğünden onu evden

¹⁶ “Flâmme için birçok lakırdı söyledik de hâlâ Flâmme’ı tarif etmedik değil mi? Flâmme bir haneydi. Fakat eski zaman usulünce hane sayışmak lazım geldikte pek çok haneler Flâmme içinde dâhil bulunduğu görüldü. “Hane! Hane! Hane?” denilip de mesela “misafirhane” denildi mi? Flâmme’n bir ismi söylenmiş olur. “Meyhane!” Bu da bir isimdir. “Tiyatrohane!” Bu da Flâmme’n bir adıdır. “Mızıkahane ve hanendehane!..” Flâmme’n iki ismini birden söylemiş oldunuz. “Kumarhane!..” En mühim adlarından birini andınız. “...hane!..” Daha ilerisine varmayalım. Flâmme’da alevî alanlar yalnız ateş-fürûzân heva ve hevesten ibaret değildiler. O kadar kumar yangınları görüldü ki kül olmuş buldukları keselerinde beş para kalmamak şöyle dursun beş para edebilirse keseyi dahi kumara basmak gayretinde buldukları halde reddedilmiş olmakla meyus görünürlerdi.” (*Bahtiyarlık*, s. 19, 20).

uzaklaştırma imkânı yoktur. Bu şekilde yetiştirilen Nusret Hanım, babasının Beyoğlu'ndan getirdiği Fransızca romanları gizlice okur ve bu romanlardan aşk ve metresin ne demek olduğunu öğrenir. Okuduğu romanlarda idealize edilen ve gerçek hayatta bulunamayacak erkek kahramanlar gibi bir erkekle evlenmek ister:

“İşte Nusret Hanım dahi tevhülü düşünüyor ama böyle düşünüyor. Kocasını olacak zatın kendisine “kur” etmesini yani bir zaman mülahazetinde bulunup nedimlik eylesini ve ne kadar zarafeti varsa göstermesini, kendisini beğendirmesini hülya ediyor. Aldığı terbiye bundan ibaret olduğu halde başka türlüünü düşünmek olur mu?” (*Bahtiyarlık*, s. 65).

Dolayısıyla Nusret Hanım'ın görücü usulü evliliği kabul etmeyip evleneceği erkekle karşılıklı konuşarak görüşmek istediğini söylemek mümkündür. Nusret Hanım'ın, zengin ailelerden gelen görüclere çıkmasını söyleyen annesine verdiği cevap, bu fikrini doğrulamaktadır:

“Ben cariyeye miyim ki beni beğeniniz diye bir alay kadının karşısına çıkayım.” (*Bahtiyarlık*, 65).

Durum babasına intikal edince Abdülcabbar Bey'in tehditleri sonucunda Nusret Hanım, birkaç görüclüye çıkar. Bunlardan bazıları kızın cüretli tavırlarını bazıları da anne ve babasını uygun bulmayıp vazgeçerler. Annesinin beğendiklerini de Nusret Hanım beğenmez. Bir gün, Madam Terniye'ye Fransızca bir mektup gelir. Bu mektubu gönderen kişi, Madam Terniye ile manevi kızı Nusret Hanım'la alakalı önemli bir mesele hakkında görüşme talebinde bulunur. Bu önemli meselenin evlilik olacağını düşünen Madam Terniye, çağrılan yere gider. Karşısında yakışıklı, güzel giyinmiş bir delikanlı, Nusret Hanım'a talip olduğunu ve yazdığı mektubu ona iletmesini ister. Madam Terniye, mektubu okumak için göz gezdirdiğinde, Senai imzasını görür. Senai, Nusret Hanım'a yazdığı mektupta, kendini olduğundan farklı göstermiş ve övmüştür. Nusret Hanım, Senai'nin mektuba eklenen fotoğrafını görünce ve mektubunu okuyunca Madam Terniye gibi ondan etkilenir. Senai, mektubunda babasının zenginliğinden Paris'te, hukuk tahsili yapıp birinci sınıf bir avukat çıktığına varıncaya kadar türlü yalanlar söyler. Daha sonra Senai ve Nusret Hanım, Madam Terniye'nin refakatiyle Kâğıthane'de buluşurlar ve evlenmeye karar verirler. Avrupa'dan istediğini elde edemediği Senai, İstanbul'da amacına ulaşmak için zengin ailelerin kızlarını araştırmaya başlamış, Nusret Hanım'ı öğrendiği zaman da kaçırmak istememiş ve türlü hilelerle amacına ulaşmıştır. Nusret Hanım'la evlendiği takdirde değişeceğini ve aklını başına alacağını annesine vaat eden Senai, annesinin elinde kalan emlakın üçte birini satarak kalan borçlarını öder. Böylece etrafına iyi bir izlenim vermek amacıyla halk arasında kaybolan itibarını tekrar kazanıp çevresindekileri ve karısının ailesini, Bursa'da birçok araziye sahip olduğuna inandırır. Senai'nin annesi, bu arazileri gezip görmek isteyen Nusret Hanım'a, gerçekleri anlatmak isterse de oğlu tarafından tehdit edilir. Bursa'daki araziye ziyaret kesinleşince Senai, Şinasi'ye bir mektup yazar. Kayınpederinin, Mısır'daki arazilerini satın Hüdavendigar ve Konya taraflarında geniş arazi ve emlak alacağı için o taraflara seyahat edeceğini söyler. Senai, arkadaşı Şinasi'nin büyük bir çiftliğe sahip olduğunu ve üvey kardeşi ile evli olması nedeniyle de aralarında oluşan akrabalık bağına güvendiği için kayınpederi ve ailesini, Mudanya İskelesinden karşılayıp birkaç gece kendi çiftliğinde misafir etmesini rica eder. Şinasi, Senai'nin söylediklerine inandığı için isteğini kabul eder. Bunun üzerine aile halkı Mudanya vapuruna biner. Senai ise halledilmesi gereken bazı işleri bahane ederek vapura binmez. Mudanya'ya geldiklerinde Şinasi, maiyetindekilerle beraber misafirleri karşılar ve Senai'nin üç gün sonraki vapurla geleceğini bildirdiği telgrafı onlara iletir.

Üç gün geçtikten sonra Senai'nin gelmemesi üzerine annesi, işin aslını herkese anlatır. Bu geniş ve büyük arazilerin bir zamanlar oğluna ait olduğunu ancak onları iyi ve doğru bir şekilde idare edemediği için kaybettiğini, şimdi bu yerlerin asıl sahibinin Şinasi olduğunu ve bu çiftliğin hanımının ise Nusret Hanım değil Zeliha olduğunu anlatır. Çiftlik nazırı olarak gördükleri Şinasi'nin, çiftliğin gerçek sahibi olduğunu

öğrendikleri zaman büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaşayan Abdülcabbar Bey ailesi İstanbul'a döner. Döndüklerinde konakta para eder ne varsa hepsinin satıldığını uşaklardan öğrenen Abdülcabbar Bey ailesi neye uğradıklarını şaşırır. Senai, ailecek Bursa'ya taşınacaklarını etrafındakilere söyleyip açık arttırma ile evdeki bütün eşyaları satmıştır. Bu teşebbüsünden bir ay önce de güvenini kazandığı bazı adamlar ve onların kefil olmaları üzerine başvurduğu diğer adamlardan, kayınpederi Abdülcabbar Bey adına nakit olarak yaklaşık on bin lira borç para ile kıymetli mücevher almıştır. Durumu öğrenen alacaklılar da zararlarını telafi için konağın kalan eşyalarını alırlar. Bu olaydan on beş gün sonra Şinasi, Senai tarafından bir mektup alır. Bu mektupta Senai, aradığı bahtiyarlığa, bu sefer nail olduğunu ve on yedi bin lira nakit parayla İsviçre'ye kapağı attığını söyler. Yaşadıklarından ders almayan ve elindekilerle yetinemeyen Senai, bahtiyarlığı, medeni gördüğü Avrupa'da aramaya devam etmiş ve bu kez şansını İsviçre'de denemek istemiştir.

Ahmet Mithat Efendi, Senai'nin, İstanbul'u büyük bir köy ve Avrupa'yı da medeniyet şehri olarak gördüğü için İstanbul'da bahtiyarlığa ulaşamadığını dile getirir. Babası Musa Ağa'nın, bahtiyarlığı İstanbullu olmakta görmesine karşın Senai için bahtiyarlık Avrupa'dır. O, Osmanlı'ya ait olan her şeye yabancıdır. Yazar, medeni olarak gördüğü alafrangalık âleminin de içine giremeyen Senai'nin, Flâmmе gibi yerlerde eğlenmesinin asıl Avrupa hayatıyla ilgisi olmadığını ifade eder. Bu tür sefiş bir yaşantıyı namuslu, zengin Avrupalıların bile kabul edemeyeceklerini kesin bir dille belirtir. Ahmet Mithat Efendi, Avrupa gözlemlerinden hareketle, orada namuslu bir hayat yaşayan büyük ailelerin, örf ve âdetlerine bağlı olduklarını ve bu tür rezil yaşantıları tasvip etmediklerini yazılarında ve eserlerinde anlatır.¹⁷

Para, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin on yedinci kitabı olarak 1887'de yayımlanmıştır. Eserde, Sulhi'nin sefahat hayatı sebebiyle felakete biten evliliği anlatılır. Her saadetin parayla elde edileceğini düşünen Sulhi, halasının vefatından sonra kendisine kalan mirasla rahat bir şekilde yaşar. Sulhi, Bursa seyahatinde, Trabzon ahalisinden Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa'nın büyük kızı Şerife Hanım'ı görüp beğenir ve kendisiyle tanışmak istediğine dair bir mektup yazar. Şerife Hanım, Sulhi'nin gönderdiği mektuptan kendisiyle evlenmek istediğini düşünür ve annesine gösterir. Annesinin de onayını aldıktan sonra Sulhi'ye olumlu bir cevap verir ve babasının adını vererek kendisini bu isim sayesinde kolayca bulabileceğini söyler. Bu isim Sulhi için yabancı değildir ve Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa'nın şöhretini herkes gibi o da duymuştur.

Sulhi'nin amacı evlenmek değil gönül eğlendirmek olduğu halde Şerife Hanım'ın niyetinin ciddi olduğunu verdiği cevaptan anlayınca nasıl davranması gerektiğini bilemez. İkinci gün gezmeye çıktığında yeniden Şerife Hanım'la ve annesiyle karşılaşır. Şerife Hanım'ın annesi, Sulhi ile kızı arasındaki ilişkiyi desteklediğini söyler. İstanbul'a döndüklerinde Şerife Hanım'ın annesi, meseleyi yavaş yavaş kocasına açmaya başlar. Bu zamana kadar evlenmeyi aklından geçirmeyen Sulhi'nin İstanbul'a döndükten sonra kafasında sadece Şerife Hanım ile evlenme fikri vardır. İstanbul'da da Şerife Hanım ve annesi ile görüşmeye devam eder. Bu görüşmeler her ne kadar âşıkane olsa da Sulhi aşktan ve muhabbetten çok parayı düşündüğünden evlilik meselesinde Şerife Hanım'a göre daha hesaplıdır. Sulhi'nin bu hesabında, Yazıcıoğlu'nun çok zengin olmasına rağmen hiç erkek çocuğu olmamasının ve her türlü saadeti para ile elde edeceğine olan inancının etkisi vardır.

¹⁷ "(...) Paris bu! İyisi de var, fenası da! Fenası ne kadar fena ise iyisi de o kadar iyi! Paris'te öyle familyalar dahi vardır ki şanlarına sürülebilecek lekeyi, hun-ı intikam ile yıkamakla bile mutmain olamayarak şu âlemde yüzü leke-i ayıpla siyah yaşamaktan ise hun-ı intihar ile kıpkırmızı olduğu halde mezara gitmeyi tercih ederler." (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 193). Bu görüşünü *Müşahedat*'ın önsözünde de dile getirir. Paris'in sadece iğrençliklerini gösterdiği gerekçesiyle Emile Zola'yı tenkit eder. İnsanda var olan yüce duyguların sefahat ve sefalet âlemlerinin çirkinliklerinde bile tamamen kaybolmadığı fikrini savunur. Ayrıca bkz; Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevlan*, haz. N. Arzu Pala, Dergâh Yay., İstanbul 2020.

Bir adamı kandırmayı, onu ikna etmeyi iyi bilen Sulhi, bulunduğu meclislerde söylediği sözlerle Yazıcıoğlu'nun dikkatini çeker. Paraya âşık olma noktasında Yazıcıoğlu ile Sulhi arasında bir benzerlik söz konusudur. Ancak parayı muhafaza etme noktasında Yazıcıoğlu daha temkinli iken Sulhi'nin, para harcayarak güzel yaşama arzusunda olması aralarındaki tezadı gösterir. Bu zamanın en büyük şan ve şerefının para olduğunu söyleyen ve halasından kalan mirası birkaç kat fazla gösterip parayı muhafaza etme konusunda Yazıcıoğlu'na iyi izlenimler veren Sulhi, böylece onun gözüne girer. Mektep arkadaşı Vahdeti'nin doktor diploması alarak yüzbaşı çıkmasına rağmen Sulhi, okulu bitiremediği gibi şahsi teşebbüsü ile para kazanmayı da düşünmez. Bunun yerine hazır kazanılmış bir paraya konmayı doktorluktan daha cazip ve kolay bulur. Böylece elde etmeyi düşündüğü bu hazır paralarla kendine bir yön çizmeye çalışır. Halasının hazır parasından sonra bu kez Yazıcıoğlu'na damat olarak elde edeceği paralarla saadeti bulacağına inanır. Sulhi'nin böylece Şerife ile evlenip Yazıcıoğlu'nun konağına iç güveysi girmesi, onu hedefine biraz daha yaklaştırır. Evliliğinin ilk ayları oldukça güzel geçer. Sulhi, evliliğini para hesabı üzerine yaptığı için ilk aylardan sonra asıl maksadı yavaş yavaş ortaya çıkar. Yazıcıoğlu'nun güvenini kazandığından bütün işlerine o bakar. Ev halkına ve eve yapılan harcamalar dışında Sulhi, ev dışındaki eğlenceleri için de para harcar. Şerife Hanım, kocasının arada bir yaptığı bu kaçamaklarına ses çikarmaz.

Sulhi'nin sefahat âleminde tükettiği paralar kendi parasından ziyade kayınpederinin paralarıdır. Bu nedenle Yazıcıoğlu'nun hesabındaki açığı kapatmak için hileye başvurur. Bunun için bulduğu çare, bir handa muhafaza edilen kasayı çalmaktır. Kiraladığı hırsızlarla bunu başarır. Kasada bulunan senetleri satarak bu zamana kadar harcadığı paraları kapatır, kalan parayı da bir sonraki harcamalarına ayırır. Bu hırsızlık vakasını duyan Yazıcıoğlu, üzüntüsünden hastalansa da kaybı iflasına sebep olmadığı için bir süre sonra bu olayı unuttur. Bu acı olayın ardından Yazıcıoğlu'nun, çıkan büyük yangında, on yedi kadar dükkânının yanması sonucunda uğradığı felaket, onu fazlasıyla üzer. Daha sonra yanan emlakinin tamamının sigortalı olduğunu düşündüğünde, en azından bedellerinin yarısından fazlasını alabileceği ümidiyle biraz rahatlar. Ancak Sulhi, burada da bir hile yapar. Hikâyenin sonunda, Yazıcıoğlu'nun ortadan kaybolmasından sonra Vahdeti, Sulhi ile konuşmasında, onun bu durumdan pişman olmadığını ve bu zamana kadar bol para ile arzu ettiği hayatı yaşadığı için mutlu olduğunu gözlemler. Elinde bir sanatı olmayan Sulhi'ye, sermaye tedariki ile para kazanmayı teklif ettiğinde bu işi başaramayacağını söyler. Dolayısıyla şahsi teşebbüsüyle para kazanmak yerine tüketmeyi tercih eden Sulhi'ye, para kazanabilmenin asıl mutluluk getireceğini anlatmak mümkün değildir. Böyle olmakla birlikte Sulhi'nin evliliği her ne kadar boşanmayla neticelenmemişse de sefahat âlemlerine devam edip dost tutması, eşini aldattığını ve evliliğinin uzun ömürlü olamayacağını gösterir. Dolayısıyla bu hikâyede felaket Sulhi için gerçekleşmiş ve saadettinin kaynağı olarak gördüğü kayınpederinin servetini tüketmesi hem onun hem kendisinin hem de eşinin felaketine sebep olmuştur.

Emanetçi Sıtkı, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin yirmi ikinci kitabı olarak 1893'te yayımlanmıştır. Eserde, Ayşe Şeref Hanım'ın kocası Rıza Bey'in, sefahat hayatı nedeniyle felakette biten evliliği anlatılır. Hali vakti yerinde olan Sıtkı Efendi, emanetçilikten başka kabızmallık da yapar. Kırk yaşında olmasına rağmen oldukça genç görünen Emanetçi Sıtkı, hiç evlenmemiştir. Dürüst, namuslu, mütevazı bir adam olan Emanetçi Sıtkı, bu sıfatlara yakışır bir şekilde hayatını sürdürür. Yaptığı mesleğe istinaden zenginliğini de kendisine verilen emanet olarak görür ve servetini ihtiyacı olanların istifadesine sunar. Bu güzel vasıflarına karşın evlenmemesini kusur olarak görenler, bunun sebebini merak ederler. Bazıları, Sıtkı Efendi'nin verdiği cevaplardan tatmin olmayıp hakkında türlü türlü suizanlarda bulunur.

Beş yaşında kimsesiz kalan Sıtkı Efendi'yi, tüccardan Dimyatizade Abdülgaffar Efendi, evlatlık alır. Abdülgaffar Efendi'nin çocuğu olmadığından, bütün sevgisini Sıtkı Efendi'ye verir. Onu bolluk ve refah içinde büyütüp terbiye eder. Sıtkı, dokuz yaşında iken Abdülgaffar Efendi'nin Ayşe Şeref isminde bir de kızı olur. Sıtkı, on bir yaşına geldiği zaman Abdülgaffar Efendi, üvey kardeşinin ölmesi üzerine oğlu Rıza Bey'i de yanına alır. Bu üç çocuk bir arada büyümeye başlar. Abdülgaffar Efendi, küçüklükten beri Sıtkı'yi, kendisine damat etme arzusunda olduğu halde karısı, Rıza'yı damadı olarak istediği için anlaşamazlar. On dört, on beş yaşına geldiğinde Sıtkı, haremden çıkarılır, selamlığa verilir. Ticaretle ilgilenmeye başlar. Bundan başka akşamları Rıza ile Ayşe'ye derslerinde yardım eder. Sıtkı, çocukluğundan beri Ayşe Şeref Hanım'la evlenme hayalleri kurduğu için bu yolda eğitimine ayrıca dikkat eder. Ayşe Hanım, on üç yaşına geldiğinde tesettüre girer. Yaşından büyük görüldüğü için artık Sıtkı ile birlikte sokağa çıkarılmaz. Ancak Abdülgaffar Efendi, Sıtkı'yi kendine damat gördüğü için akşamları odasında Ayşe ile derslerine devam etmelerine ses çıkarmaz. Rıza da hanımefendinin kendisini damat etme hakkındaki niyetini anlayınca Ayşe Hanım'ın gözüne girmeye ve ona yaranmaya çalışır. Bunu anlayan Sıtkı Efendi, Ayşe Şeref Hanım'ın terbiyesinin bozulmasını istemediğinden Rıza Bey'in aklını karıştırmasına izin vermek istemez. Ancak Rıza, fırsat buldukça hislerinden Ayşe Hanım'a bahsetmeye başlar. Abdülgaffar Efendi, Sıtkı'yi damat olarak kabul ettirmekte karısına direnemeyince Sıtkı'yi başka biriyle evlendirmek ister. Ayşe Şeref Hanım'ı müstakbel zevcesi olarak gören Sıtkı, Dimyatizade'nin, kendisini uygun buldukları başka bir kızla evlendirmek istediğini anladığında çok üzülür. Hanımefendinin de evlenmesi için ısrar etmesi nedeniyle Sıtkı, bu meselenin önünü almak için şimdilik evlenmeyi düşünmediğini söyleyip aradan çekilir.

İki sene bu şekilde geçtikten sonra Ayşe'nin Rıza ile evlenmesi kesinlik kazanır. Abdülgaffar Efendi'nin bu meseleye çekimsiz yaklaşımı nedeniyle durum kethüda kadın Kâmile Molla tarafından Sıtkı'ya bildirilir. Kâmile Molla'nın, Sıtkı'nın konaktan çıkıp kendine başka yerde bir ev tutmasının herkes için en doğrusu olacağını söylemesi üzerine Sıtkı, perişan bir halde konaktan ayrılmak zorunda kalır. Sıtkı, Rıza Bey'in küçüklükten beri kötü huylara sahip olduğunun farkındadır. Onun bu manevi özelliklerinin, görünen fiziki özellikleriyle uyuşmadığının farkında olmasına rağmen rekabete yoracaklarını düşündüğünden bildiklerini kimseye söylemez. Yalancı, entrikacı, hovarda hatta hırsız bir kişi olan Rıza Bey, aynı zamanda kumar ve işret düşkünüdür. Ayşe Şeref Hanım'ı böylece elinden kaçırır Sıtkı, bu üzüntüyle bir ara intiharı düşünmüşse de inancı buna engel olur. Sıtkı, dışardan zengin ve mutlu gözükse de bundan dolayı kendini bedbaht bulur. Böylece Emanetçi Sıtkı, evlenmemesinin sebebini arkadaşına anlattıktan sonra Selami Efendi, onun bu haline üzülür. Duyduklarından hareketle bu ilişkide bedbaht tarafın sadece kendisi olmadığını, Ayşe Hanım'ın da aynı durumda olduğunu dile getirmesi, Ayşe Şeref Hanım'ın evliliğinin beklenenin aksine mutlulukla değil felakete neticelendiğini gösterir.

Yazar, biçare olarak adlandırdığı Ayşe Hanım'ın felaketini, "*Biçare Kadın*" başlıklı üçüncü bölümde anlatır. Rıza Bey'in aşırı güzel ve yakışıklı olmasını, ailesine felaket getirmesinin birinci sebebi olarak görür. Yakışıklılığının kendisi ve karısı için nimet sayılması gerekirken tam tersine fenalık sayılması, kendisine verilen bu nimetten istifade etmeyi bilmediğinden ve onu yanlış yerlerde kullandığındandır. Bu da karı koca arasındaki evlilik bağının kopmasına zemin hazırlar:

"Evet! Fevkalâde güzellik min-cihetin erkekler için iyilik ise de min-cihetin de fenalıktır. Eğer sahib-i cemal o hüsnün mucip olabileceği seyyiattan kendisini muhafazaya ve hüsnünden istifadeyi ona meşruen haklı olan refikasına hasra muktedir ve muvaffak olabilir ise hüsn ü cemal erkek için de onun sahibesi olan kadın için de bir iyilik, bir nimet olabilir. Ya cemalinden dolayı her macera-yı sevda-perdazîde muvaffak olan erkek için? O halde şüphe etmeyiniz ki cemal bir nekbet olur. Kocası güzel olan kadının hukuk-ı zevciyesi daima tehlikededir. Ona nispetle kocası çirkin olan kadın daha ziyade emin olabilir. Dünyada her şeyin iyiliği, fenalığı nisbidir. Servet ve yesar dahi böyledir. Sahibi için hayra delalet eder ise nafi ve şerre delalet eder ise muzırdır." (*Emanetçi Sıtkı, LR, 2001, s. 744*).

Bununla beraber Rıza Bey'in, felaketini hazırlayan diğere fena özelliğı, karısının servetiyle sefahat âlemlerinde ömür tüketmesidir. Daha evlenmeden önce kendisinde var olan sefahat hali terbiyesini, ahlakını bozduğu gibi evlendikten sonra elde ettiği paralarla israfı daha da arttırır. Rıza Bey, evlilik aşamasındayken bu sefih yaşantısını, aile üyelerinden saklayarak güven kazanır. Onların yanında "arka eteğinde namaz kılınacak hüsn-i hâl ashabından" (*Emanetçi Sıtkı, LR, 2001, s. 744*) görünerek işini güzelce idare ettiğinden hem Ayşe Şeref Hanım'ın hem de kayınvalidesinin dikkatini çekmez. Onun gerçek yüzüyle daha sonra karşılaşacaklardır.

Böylece evliliklerinin ikinci senesinde Dimyatizade vefat edince bütün servet Rıza Bey'e kalır. Rıza Bey, eline geçen bu serveti kısa sürede tüketir. İlk önce kendisine karışmayan karısı Ayşe Şeref Hanım, daha sonra Rıza Bey'in edindiğı metresleriyle yaşantısını öğrendiğinde farklı muamele gösterir. Ancak bu da Rıza Bey'i, müptelası olduğu sefahat hayatından döndürmez. Sonunda Rıza Bey, bu hayatı yaşayan diğere örnekleri gibi evinin eşyalarından karısının kıymetli giysilerine varıncaya kadar elinde avucunda ne varsa satmak zorunda kalır. Rıza Bey, bu sefih yaşantısında, iflasının kaçınılmaz olduğunu anlayınca karısının ve kayınvalidesinin tüm müdahalelerine rağmen konağı satar. Konak bedeli olarak verilen beş yüz kese akçe, bu aileyi ancak bir sene daha idare ettirir. Ele geçen paranın bir miktarı borçlara gittiğinden kalan diğere miktarını ise Rıza Bey, sefahat âlemlerinde yer, bitirir. Ayşe Şeref Hanım, başlangıçta ilk muhabbet hissini duyduğu ve âşık olduğu Rıza Bey'in, bütün kötü muamelelerine katlanır. Ancak kocasının çapkınlığı meydana çıktığı zaman, duyduğu sevgi nefrete dönüşür. Bu âlemlerde yaşayanların tecrübe ettiği gibi yavaş yavaş baş gösteren düşüş, felakette neticelenir. Rıza Bey de bu son sefih yaşantısında rakıdan çatlayıp gider.

Yazar, romantizmin etkisiyle Ayşe Şeref Hanım'ın, okuduğı romanlardaki kişilerden etkilenip ideal erkek olarak gördüğü Rıza Bey'le evlendiğı takdirde bir ömür mutlu olacağını düşünerek hayal dünyası içinde yaşamasını eleştirir. Nitekim Ayşe Şeref Hanım, hayal dünyasından uyanıp hakikatin acı gerçeğiyle karşılaştığında durum farklı bir şekilde tezahür eder. Bununla birlikte yazar, Ayşe Şeref Hanım'ın iffetini ve sadakatini över. Onun yerinde başka bir kadın bulunması halinde, kocasından aynı şekilde intikam alarak namusunu kirletip üstelik bunda mazur görülebilecekken Ayşe Şeref Hanım, böyle bir intikamı aklından bile geçirmez.

Ana-Kız, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin son kitabı (yirmi beşinci) olarak 1893'te yayımlanmıştır. Eserde, Anjelik'in sefahat hayatı nedeniyle felakette biten evliliğı anlatılır. Jermen Valide, aslen Liyon'un köylerinden birinde doğup büyür. Kendi köyünden ve uzaktan akrabası olan Mişel Nardik ile evlenir. Evliliklerinin ikinci senesinde bir kızları olur. Onu, Paris'teki köylerden birinde oturan bir sütanneye bırakırlar. Mişel, kızının eğitimine önem verdiğinden onu Paris mekteplerinde okutur. Kızları Anjelik, on dokuz, yirmi yaşına geldiğinde ise Mişel vefat eder. Jermen Valide, kızıyla el ele verip ne yolda geçimlerini sağlayacaklarını müzakere etmek ister. Zengin bir koca hayali kuran Matmazel Anjelik, drahoması olmadığı için evlilik hayalinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını düşünür. Aradan bir sene geçtikten sonra Pol Landre adındaki bir borsa oyuncusu, Anjelik'i drahomasız kabul eder. Anjelik, sefahat âlemlerinde boy gösteren bu adamla üç sene kadar evli kalır.

Bu üç sene zarfında Anjelik, bir kız çocuğı dünyaya getirir. Jermen Valide, torunu Luiz'i de bir sütanneye verir. Üç sene bu şekilde geçtikten sonra Anjelik'in kocası Mösyö Pol Landre, yakalandığı veremden kurtulamayıp vefat eder. Bunun üzerine Jermen Valide, kızını teselli için önceki sözlerini tekrar edip başa vererek çalışmalarını gerektiğini söylediğinde Anjelik, annesinin bu sözlerine kahkahalarla güler. Aradan bir hafta geçmesine rağmen Anjelik ortalarda görünmez. Annesi, kızının bir kazaya uğradığını düşünerek polise başvurmaya karar verir. Ancak kadının bazı dostları, Anjelik'in daha kocası

zamanındaki sefih yaşantısını göz önüne aldıklarında, şu andaki dul hayatında nerelerde, ne şekilde yaşayacağını bildiklerini anlatarak onu boşuna aramaması gerektiğini söylerler.

Velospidin ilk ortaya çıktığı zamanlarda, bununla şöhret olan Jijik ismindeki kadın, Jermen Valide'nin kızı Anjelik'tir. Velospide binmeyi eski sevgilerinden bir Fransız askerinden öğrenmiştir. "Kıyafet-i resmiye-i velospidiye" (*Ana-Kız*, s. 832) olarak adlandırılan aynı zamanda yazarın eleştirdiği velospit kullanmaya özgü bu kıyafeti icat eden de Jijik'tir. Yazarın, adaba mugayir olarak gördüğü bu kıyafetini giydiği bir gün Jijik, Amerikalı dostu Ceymis ile bulvarda gezintiye çıkar. Bulvarın bir tarafında toplanan kalabalığı görünce kendini göstermek bahanesiyle kalabalığa yaklaşır. Kalabalığın, satıcı yaşlı bir kadına beş santimlik birer bakır para attığını görür. O sırada dostu Ceymis'in de para cüzdanına davranması üzerine Jijik, onu da alıp acele ile oradan kaçır. Apar topar gitmelerine anlam veremeyen Ceymis, bu hareketinin nedenini Jijik'ten sorduğunda tatmin edici bir cevap alamaz.

İşin aslı Jijik'in, kalabalık arasında ağladığını gördüğü yaşlı kadının, annesi Jermen Valide olduğunu tanınması üzerine apar topar kaçmasından ibarettir. Yazar, "*Jijik-Bir Numune-i Hayâ*" başlıklı ikinci bölümde anlattığı Jijik'i, bu tavriyle bir utanç numunesi olarak tasvir ederken annesini tanımazlıktan gelmesini ise yaptıklarından utanmasına bağlar. Aksi halde yazara göre tam anlamıyla Parisli ve medeni sayılması için annesinin yanından uzaklaşmayı onun bu çaresizliğine karşı bir bakır beşlik de kendisinin atması gerekirdi. Ancak yine de bu tavriyle Jijik, yazarın gözünde "esafil-i nisvan" (*Ana-Kız*, LR, 2001, s.831) kategorisine giren kadın olmaktan kurtulamaz:

"Eğer Jijik tamamıyla Parisli, tamamıyla mütemeddin olmuş bulunsa idi validesini şu halde gördüğü zaman dahi hiç vazife etmemeli, hiç fütur göstermemeliydi. Hatta bir bakır beşlik dahi kendisi atarak işine gidivermeliydi. Aman yarabbi! Ne acip medeniyet! Bir anasına bakınız bir de kızına!" (*Ana-Kız*, LR, 2001, s. 833).

Anjelik, kendisiyle aynı kafada olan eşi Pol Landre ile üç sene evli kaldıktan sonra onun ölümü üzerine yeni peyda ettiği ressam sevgilisinin yanına gider. Yazar, okul hayatı boyunca Paris terbiyesi ile yetişen böyle güzel bir kızın sokaklarda sürünmeyeceği aksine birçok çapkınları peşinden sürükleyeceği kanaatinde. Ailesine bir faydası olmayan Anjelik'in aslında ressam sevgilisine de bir faydası dokunmaz. Çünkü bu ressam, Anjelik'in görüştüğü tek kişi değildir. Ondan öncekiler olduğu gibi ondan sonra gelecek olanlar da vardır. Bu ifadelerden Anjelik'in, eşi yaşarken de ona sadık olmadığı anlaşılır. Bu ressam sevgilisinin yanında iki gece kaldıktan sonra kendine uygun bir apartman dairesi bulup oraya yerleşir. Bundan sonra şöhreti arttıkça kendisine talip olanlar da artmaya başlar.

Jijik'in kızı Luiz'i, iki buçuk yaşında terk etmesi üzerine onun tüm sorumluluğunu Jermen Valide yüklenir. Anne ve babasını tanımayan Luiz, büyüdüğü zaman anne ve babasını sormaya başlar. Ancak Jermen Valide, bunu bilmesinin torununa faydadan çok zarar getireceğini düşündüğünden, Luiz'in sorularını yanıtlamaz. Luiz, yaşça büyümesine rağmen iyi beslenemediği için bedence çok iyi gelişemez. Bundan dolayı doktorlar iyi beslenmesini ve hava değişikliğini önerir. Jermen Valide ise yaş ilerlediği için eskisi gibi çalışamaz. Bunun üzerine biriktirdiği yirmi beş frangı sermaye ederek kurabiyecilik mesleğine geri döner. Kiraladığı bir el arabası ile yaptığı kurabiyeleri sokakta satmaya başlar. Yine bir gün kurabiyelerini satmak için sokağa çıktığında, aniden yağın yağmurun bastırması üzerine kurabiyeleri mahvolan Jermen Valide, üzüntüsünden ağlamaya başlar. Jijik'in, annesini kalabalık arasında bu vaziyette görmesinin sebebi de budur. Toplanan kalabalık, Jermen Valide'nin bu haline acıdığından ona yardım için para toplamaya başlarlar. Bu esnada Jijik'in dostu Ceymis de yardım etmek ister ancak Jijik onu oradan uzaklaştırır.

Luiz, daha sonra kaderin cilvesiyle karşılarına çıkan Karniol ailesinin bir üyesi olarak senelerce onlarla birlikte yaşar. Üç sene sonra bir gece Jermen Valide aniden vefat eder. Çok geçmeden de Luiz'e bir yüzbaşı talip olur. Böylece her iki tarafın da kabul etmesiyle Luiz ile Emil Nardak evlenir. Karniol ailesi kendi kızlarından ayırmadıkları Luiz'e, drahoma vererek son görevlerini de yerine getirirler. Nikâhlarının kıyıldığı kiliseden çıktıkları zaman dışarıda sadaka bekleyenler arasından bir kadın Luiz'e yanaşır ve vizite kağıdına "Nardik" ismini yazdırmamasını sıkı sıkı tembihler. Bugünkü hal ve şanına bu ismin yakışmadığını ihtar eder. Kadının söylediklerinden hiçbir şey anlamayan Luiz, kadına bir altın sadaka verip oradan ayrılır.

Yüzü gözü dökülmüş, çirkinleşmiş bir halde Luiz'e yanaşan bu kadın, annesi Jijik'tir. Diğer ismiyle Anjelic, o şen, şatır, şuh meşrep hal ve tavırlarını kaybedip yüzüne bakılmayacak bir acezeye dönüşmüştür. Yazar, "esafil-i nisvan" olarak adlandırdığı kadınların akıbetlerinin er ya da geç bu şekilde olacağını ve hak ettikleri cezayı mutlak surette bulacakları kanaatinde olduğundan Jijik de bu kaçınılmaz sona uğrayanlardan olur. Bir genç âşığından kapıldığı frengi nedeniyle güzelliğini ve cazibesini kaybetmiş ve sefahat âlemlerinden adı sanı silinmiştir. El emeği ve alın teri ile çalışmayı da bilmediğinden kilise avlularında dilencilığe kadar düşmüştür. Yazar, Luiz'in böyle bir kadının kızı olduğunu bilmemesini, onun için bir lütuf sayar. Jijik'in kızını uyarmasını ise evladına karşı yaptığı "ilk ve son insaf" (*Ana-Kız*, LR, 2001, s. 851) olarak değerlendirir.

Sonuç

Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisi içerisindeki yirmi beş kitapta yer alan yirmi dokuz hikâyenin (bunlardan bir tanesi piyestir) 11'inde felakette biten evlilikler ve sebepleri tespit edilerek ilgili kısımlarda incelenmiştir. Bunlardan ikisi esaretten dolayı kardeş olduklarını öğrenme, biri görücü usulü evlilik, biri odalık kurumu, ikisi aldatma zannı, biri aldatma, biri din ayrılığı ve üç tanesi de sefahat hayatı sebebiyle felakette biten evliliklerdir. Bu bağlamda incelenen eserlerde Ahmet Mithat Efendi, hayat sahnesi üzerinde meydana gelen olaylardan ibret alınması gerektiğini savunur. Kötü muamelede bulunanların, yaşananlardan ibret almamaları halinde bir gün mutlaka kendilerinin ibretlik duruma düşeceğini gösterir. Bu nedenle insanların kendi yaşantılarında, yaptıkları amellere göre muamele göreceklarını idrak edip ona göre amellerde bulunmalarını tavsiye eder. Evlilik kurumuna büyük önem veren yazar, çeşitli sebeplerle evlilik birliğini bozan aldatma karşısında da benzer tavır sergiler. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde aldatma eylemini gerçekleştirenler genellikle gayrimüslim kadınlar ya da düşmüş Müslüman kadınlardır. Hem erkek hem kadın kahramanlar aldatma fiili ya da zannıyla felakete sürükledikleri evlilikleri nedeniyle ya cezalandırılırlar ya da tenkit edilirler. Yazar, aldatma zannının dahi evliliklerde yol açacağı tahribat üzerinde durarak bu eylemin yıkıcılığını anlatmaya çalışır.

Tanzimat yazarlarının çokça işlediği odalık müessesesinin aile düzenini bozması ve bu bağlamda erkek egemen toplumun kadına bakışının tenkit edilmesi söz konusudur. Bununla birlikte Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'da tek eşlilik adı altında birçok gayrimeşru ilişkilerin yaşanmasının toplum ahlakını bozduğu görüşündedir. Dolayısıyla İslamiyet'te bir erkeğin dört zevce alabilmesini, nikâh altına alınan her kadının meşru olduğu da göz önüne alındığında, Müslüman kadınların Avrupalı kadınlardan daha hür ve haklarının yasal güvence altında olduğunu belirtmektedir. Böylece ortaya çıkması muhtemel rezillikler de önlenilmektedir. Böyle bir hak tanınmasına karşın Osmanlı'da, bilinenin aksine tek eşliliğin yaygın olduğu, iki ve daha fazla eşle evlenme durumunun ise nadir olduğu görüşündedir. Bunun olması durumunda da caiz olan böyle bir hakkın, Avrupa'nın gayrimeşru "metres" statüsünden üstünlüğü ortadadır. Böylece *Felsefe-i Zenan*'da her ne kadar odalık kurumunun aile düzenini

parçalayıcı tarafını gösterse de sonraki eserlerinde cariyelik kurumunu Avrupa'nın gayrimeşru ilişkilerine karşı savunur.

Ahmet Mithat Efendi, sonraki eserlerinde de görücü usulü evlilik bağlamında eşlerin birbirlerini görmeden evlenmelerini tenkit etmiş ve zararlarını anlatmaya çalışmıştır. Bundan görücü usulü evliliği tamamen tenkit ettiği anlaşılmalıdır çünkü bazı eserlerinde, görücü usulü evliliği Avrupa'daki evlilik özgürlüğüne (marriage libre) tercih ettiği görülür. Bu tercih daha çok karı-koca arasındaki ilişkilerin ve evlilik süresinin uzun ömürlü oluşuyla ilgilidir. Dolayısıyla yazar, *Letaif-i Rivayat*'ta yer verdiği hikâyelerinde anne ve babaların zorlamaları neticesinde birbirini tanımadan yapılan evliliklerin felaket getireceğini ve bu hayatî meselede gençlerin fikirlerinin sorulmasının ayrıca önemli olduğunu dile getirmektedir. *Tevhül* ile birlikte yayımladığı *Gençlik* hikâyesinde de bu konuya değinmiştir. Ahmet Mithat Efendi, gençlerin birbirlerini namus ve iffet sınırları içerisinde tanıyarak evlenmeleri gerektiği görüşündedir. Böyle olmadığı takdirde meydana gelen felaketleri *Tevhül* ve *Firkat* adlı eserlerinde gösterir. Sonuç olarak Ahmet Mithat Efendi'nin, ilk eserlerinden itibaren aile müessesesinin önemine değinerek bu konuda ahlakçı ve faydacı bir tavır sergilediğini ve çeşitli sebeplerle felaketle neticelenen evlilikleri göstererek ibret alınmasını sağladığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi (2001). *Letaif-i Rivayat*, (Haz.: Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Ahmet Mithat Efendi (2013). *Bütün Eserleri Romanlar XVII Ahmet Metin ve Şirzat*, (Haz.: Fazıl Gökçek-Özlem Nemutlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmet Mithat Efendi (2020). *Bahtiyarlık*, (Haz.: Nuri Sağlam), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Argunşah, H. (2016). *Kadın ve Edebiyat Babasının Kızı Olmak*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Aytaş, G. (1996). *Tanzimat Tiyatrosunda Sosyal Meseleler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Boratav, P. N. (1982). "İlk Romanlarımız", *Folklor ve Edebiyat 1*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Çağatay, T. (1965). "Evli Çiftler Arası Münasebetlerin Bazı Tezahürleri Etrafında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (3), 191-233.
- Dönmezer, S. (1990). *Sosyoloji*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Duben, A., & Behar, C. (1998). *İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erkal, M. E. (1991). "Türk Ailesi ve Batı Avrupa'daki Bazı Değişmeler", *Aile Yazıları 2 Temel Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.
- Esen, N. (1992). "Türk Ailesindeki Değişmenin Romanımıza Yansımaları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 2*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.
- Esen, N. (2014). *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Finn, R. P. (1984). *Türk Romanı İlk Dönem 1872-1900*, (Çev.: Tomris Uyar), Bilgi Basımevi, Ankara.
- Gökçe, B. (1991). "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gökçek, F. (2017). "Letaif-i Rivayat Hakkında", *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Gökçek, F. (2019). *Osmanlı Kapısında Büyüme Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

- Has-Er, M. (2000). *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kaya, M. (2020). *Dünden Bugüne Çok Eşlilik*, Çıra Yayınları, İstanbul.
- Kurnaz, ř. (2015). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Maden, A. (1991). "Evlenme ve Evlenme Şekilleri". *Türk Aile Ansiklopedisi*, c. 2, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.
- Moran, B. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Roman", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Okay, O. (1991). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, H. (2013). *Yeni İnsan ve Ulus Oluşumunda Roman Aşkı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Parlatır, İ. (2012). *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Tanpınar, A. H. (2012). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (Haz.: Abdullah Uçman), Dergâh Yayınları, İstanbul.